CHRISTENDOM EN MAATSCHAPPIJ

ONDER REDACTIE VAN Mr. P. A. DIEPENHORST

DE TAAK DER GEMEENTEBESTUREN IN ZAKE ZONDAGSRUST

DOOR

Dr. H. H. KUYPER

SERIE 6 - NUMMER 9 EN 10

UTRECHT - G. J. A. RUYS - 1914

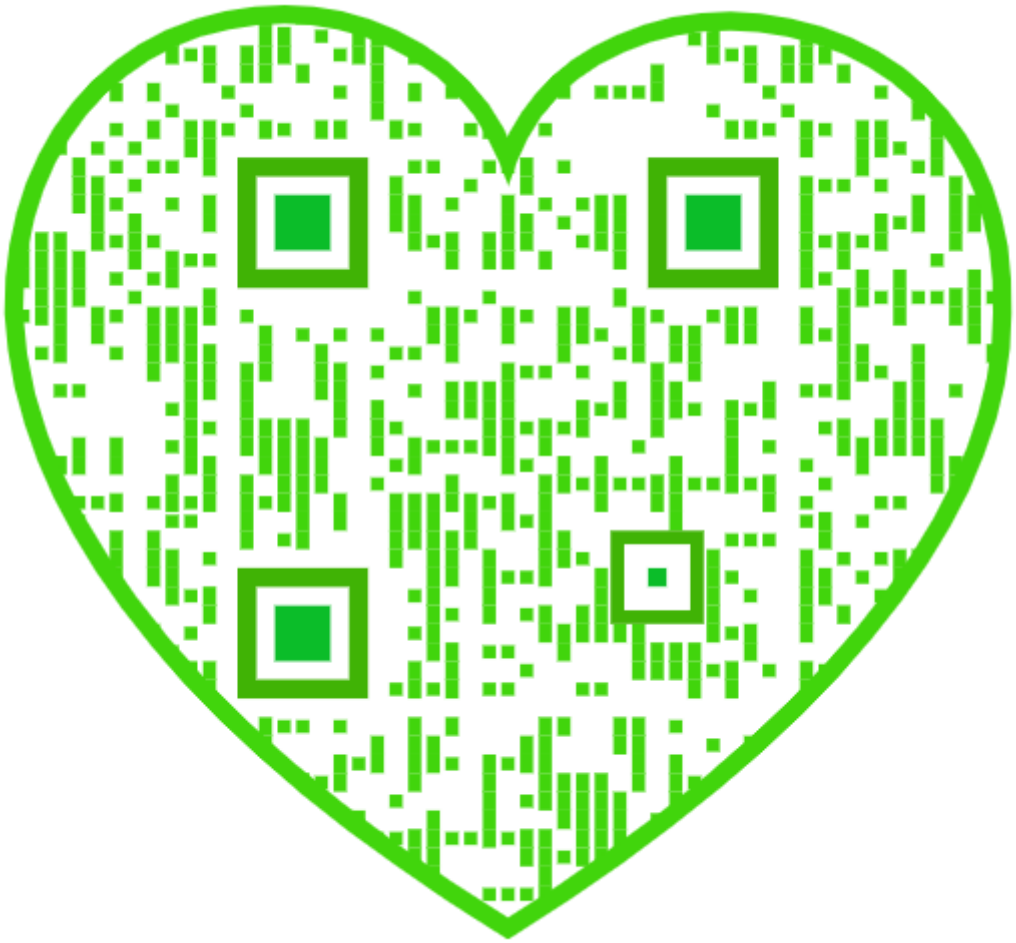

Voorwaarden van inteekening voor de Zesde Serie.

Deze Serie zal minstens 20 vel druks beslaan, die binnen het tijdsverloop van één jaar het licht zien.

De redactie behoudt zich het recht voor, nummers te splitsen of bijeen te voegen.

De prijs van een Serie is f 3.50. Om deze uitgave binnen ieders bereik te brengen, is de uitgever bereid bij afname van eenig getal complete abonnementen aanzienlijke korting te verleenen.

Afzonderlijke nummers zijn (zoo noodig tegen eenigszins verhoogden prijs) tot een beperkt aantal verkrijgbaar. Bij bestelling van getallen wordt op dien prijs een groot rabat gegeven.

Bestellingen dienen dan te geschieden binnen 14 dagen nà den dag der verschijning.

Om aan veler verlangen te voldoen, worden uit de verschenen series minstens tien nummers gesorteerd geleverd tegen inteekenprijs. Dit geldt echter alleen voor de 1e, 2e, 3e, 4e en 5e serie en voor zooverre die nummers nog voorradig zijn.

Gedurende zes jaren heeft CHRISTENDOM EN MAATSCHAPPIJ een zeer belangrijke plaats ingenomen. Een groot aantal lezers heeft het al dien tijd gehad, een breede reeks van onderwerpen werd in de verschillende nummers behandeld.

Thans, nu de zevende jaargang zal aanvangen, wordt een nieuwe weg ingeslagen.

Allereerst wel wat de leiding betreft. Berustte deze tot dusverre alleen bij Prof. Diepenhorst, voor den nieuwen jaargang ontvangt hij voortaan den steun en de medewerking van den oud-minister Talma. En het kan niet anders of door de gerijpte

CHRISTENDOM EN MAATSCHAPPIJ

ONDER REDACTIE VAN Mr. P. A. DIEPENHORST

DE TAAK DER GEMEENTEBESTUREN

IN ZAKE

ZONDAGSRUST

DOOR

Dr. H. H. KUYPER

SERIE 6 - NUMMER 9 EN 10

UTRECHT - G. J. A. RUYS - 1914

Nadat mijn hooggeachte ambtgenoot Prof. Dr. S. D. van Veen in een vroegere brochure[1]) van deze uitgave reeds op uitnemende wijze het belang van de Zondagsrust had bepleit, zou het overbodig kunnen schijnen, dit onderwerp hier nogmaals te behandelen, wanneer het mijn doel was opnieuw een pleidooi voor de Zondagsrust te houden. Dit is echter niet zoo. Het gaat hier niet om de Zondagsrust in het algemeen aan te bevelen, maar om het concrete vraagstuk, wat de Overheid en inzonderheid de gemeentelijke overheid doen kan om de Zondagsrust onder ons volk te bevorderen. De actualiteit van dit onderwerp zal wel door niemand worden betwist. In tal van gemeenteraden is het reeds aan de orde gekomen, maar vooral is het een question brûlante geworden, sinds in het voorjaar van 1912 in Rotterdam's gemeenteraad het voorstel werd gedaan om niet alleen publieke optochten met muziek of zang op Zondag te verbieden, maar ook om zekere beperkende bepalingen te maken betreffende voetbalspelen en wedstrijden, die des Zondags worden gehouden op terreinen, die

---

[1]) Christendom en Maatschappij, Serie 1, Nummer 6, Zondagsrust door Dr. S. D. van Veen, 1908.

aan de gemeente toebehooren. [1]) Het was mede naar aanleiding van den fellen strijd, die over deze voorstellen in de pers was gestreden, dat de Bond van antirevolutionnaire gemeenteraadsleden mij uitnoodigde in haar vergadering in November 1913 gehouden een referaat te leveren over de vraag: Welke roeping de gemeente inzake de Zondagsrust heeft. Aan den wensch toen van meer dan eene zijde uitgesproken om dit referaat in druk te doen verschijnen, heb ik gemeend mij niet te mogen onttrekken. Zoo ziet het thans in ietwat uitgebreider vorm het licht.

Dat bij dit onderwerp tal van moeilijke en ingewikkelde vraagstukken van juridischen aard zich voordoen, die de vraag zouden kunnen wettigen, of niet beter een jurist van professie dan

---

[1]) Het verloop der quaestie moge hier kort in herinnering worden gebracht. Nadat de Kerkeraad der Ned. Herv. gemeente te Charlois bij den Gemeenteraad te Rotterdam een verzoek had ingediend om het houden van optochten van muziekcorpsen op de publieke straat en van voetbalspelen op gemeenteterreinen des Zondags te verbieden, werd dit verzoek ter fine van praeadvies in handen van Burgemeester en Wethouders gesteld. Dit college was niet eenparig in zijn advies. De minderheid wilde bij de destijds geldende bepalingen blijven; de meerderheid voelde veel voor bevordering van een meer plichtmatige viering van den Zondag door de Overheid, maar meende, dat bijv. het verbod van voetbalspelen enz. op Zondag meer op den weg van den Rijkswetgever lag; alleen de optochten met muziek en zang, of die het karakter droegen van openbare betoogingen, wilde ze op Zondag tegengaan; diensvolgens stelden ze den Raad voor aan den Burgemeester te verzoeken — aan wien volgens Art. 13 der politie-verordening was opgedragen de vergunning tot zulke optochten te verleenen — deze vergunning niet meer op Zondag te geven. Het gemeenteraadslid, de heer P. van der Pols, diende daarop een motie in, waarin hij het voorstel van de meerderheid van B. en W. overnam, maar daaraan toevoegde, dat de Raad tevens besluiten zou gemeentelijke terreinen op Zondag niet meer beschikbaar te stellen voor voetbalspel, vliegdemonstraties en dergelijke.

Bij de uitvoerige en belangrijke discussies, die over deze motie plaats vonden, werden nog twee wijzigingen in deze motie aangebracht. Wat het eerste deel der motie betreft, nam de heer van der Pols een amendement over van den wethouder Mr. de Jong, waardoor principieel besloten werd, dat Art. 13 der politie-verordening in dien zin gewijzigd zou worden, dat het houden van zulke

een theoloog geroepen ware om hierin voorlichting te geven, stem ik gaarne toe. Toch geldt het „schoenmaker houd u bij uw leest", hier slechts ten deele. Reeds het feit, dat de Christelijke Kerk in vroeger eeuw zoowel bij de Hooge Overheid als bij de stedelijke magistraten telkens heeft aangedrongen op meerdere heiliging van den Sabbath en hare desiderata van niet geringen invloed zijn geweest op de plakkaten door de Overheid tegen de Sabbathsprophanatiën uitgevaardigd [1]), toont

---

optochten op Zondag beslist verboden zou worden; en wat de tweede helft betrof, voegde de heer van der Pols hieraan zelf de beperking toe, dat het verbod van voetbalspelen enz. op Zondag alleen gelden zou tot 1 uur des namiddags. Het eerste deel der motie werd met 21 tegen 20 stemmen aangenomen, het tweede deel verworpen.

De Commissie van de strafverordeningen, in wier handen dit besluit gesteld werd, diende nu een ontwerp in tot wijziging van art. 13 der politie-verordening aldus luidende: „Het is verboden op den weg op Zondag optochten, welke met muziek of gezang rondgaan of het karakter van een betooging dragen, aan te kondigen of daaraan deel te nemen", waaraan bedoelde commissie nog toevoegde, dat de vraag, of deze bepaling wettig kon worden geacht, geen punt van onderzoek bij haar had uitgemaakt. Hoewel de Burgemeester de wettigheid van zulk een bepaling in twijfel had getrokken en de „Nieuwe Rotterdamsche Courant" Avondbl. 14 Juli 1912 de wettigheid van deze bepaling zelfs beslist bestreden had, nam de Raad haar aan en Gedeputerde Staten hebben geen bezwaar tegen deze verordening ingebracht.

Hieraan zij nog toegevoegd, dat ook op andere plaatsen soortgelijke besluiten door gemeenteraden of door den burgemeester zijn genomen. Zoo besloot de gemeenteraad van Woerden, Juni 1912, dat gemeenteterreinen voor voetbalspelen op Zondag gesloten zouden zijn tot 1 uur 's namiddags; werd een dergelijk besluit ook genomen te Maassluis; en eveneens door den burgemeester van Veenendaal (zie de Rotterdammer van 7 Juni 1912 en het Algemeen Handelsblad Av.bl. van 8 Juni 1912).

[1]) Zie o.a. de Nat. Synode van 1574, Art. 47; van 1581 parl. vr. 24 en van 1619, Postacta sessio 163 en het verzoekschrift door deze Synode aan de Generale Staten toegezonden in het Kerkel. Handboekje, uitgegeven door P. Biesterveld en Dr. H. H. Kuyper p. 289; voorts de plakkaten der Overheid bij Nic. Wiltens, Kerkelijk Plakkaatboek 1722 Deel I, p. 694 over de Roepende Sonden; en bij T. de Vries, Overheid en Zondagsviering, blz. 265—353.

welk een nauw verband hier tusschen Kerk en Staat bestaat. En al mag door de scheiding tusschen beide in het eind der 18e eeuw de wederzijdsche verhouding principieel veranderd wezen, het vraagstuk van de Zondagsrust hangt toch zoo nauw met het religieuze volksleven saam, dat naast den jurist ook de theoloog hier zeker wel eenig recht van meespreken heeft.

Bij de behandeling van mijn onderwerp wensch ik eerst uiteen te zetten wat m.i. de roeping der Overheid in het algemeen tegenover de Zondagsrust is, omdat daardoor de principieele lijnen kunnen getrokken worden, die het hier aan de orde gestelde onderwerp beheerschen. In de tweede plaats wensch ik na te gaan, in hoeverre de gemeentelijke overheid onder vigueur der bestaande wetten aan deze roeping kan voldoen, wat de practijk raakt. En in de laatste plaats zal ik de vraag bespreken, welke veranderingen in de bestaande wetgeving m.i. behooren aangebracht te worden, opdat de gemeentelijke overheid beter in staat zij hare roeping in dezen te vervullen, wat van het jus constitutum naar het jus constituendum ons overleidt.

Op den voorgrond stel ik daarbij, dat ik het woord Zondagsrust hier niet neem in den engeren zin van *stilstand van den arbeid*, maar dat ik daaronder tegelijk begrijp de *Zondagsheiliging*. Iets waarop vooral in onze dagen nadruk moet gelegd worden, omdat hier de grenslijn ligt, die de christelijke politiek van de liberale scheidt. Ik zeg dit niet, omdat ik opzettelijk de antithese op dit gebied verscherpen wil, of niet dankbaar de hulp zou aanvaarden, die van liberale en van socialistische zijde ons geboden wordt om tot meerdere Zondagsrust voor den arbeider te komen. Eer schijnt het mij een reden tot dankbaarheid te wezen, dat steeds machtiger bij alle partijen het gevoel zich baanbreekt, dat de Overheid moet optreden om voor de Zondagsrust van den arbeider te zorgen.

Zelfs ligt daarin een beschamende les voor de Kerk van Christus. Al mag in enkele kerken — Prof. van Veen noemde met name de Gereformeerde Kerken in ons land [1]) — de Sabbath nog in eere worden gehouden deels door strenge handhaving van de Zondagsrust in de gezinnen, deels door oefening van tucht tegen elke Sabbathsprophanatie, de klacht is waarlijk niet overdreven, dat vooral de „volkskerken" in dit opzicht diep schuldig staan, omdat van eenig ernstig pogen om de Zondagsrust in de breede kringen des volks te handhaven nauwelijks sprake was. En waar de Kerk zoo in eigen kring machteloos bleek om voor de Zondagsrust te waken, daar verstond ze nog veel minder haar roeping om bij de Overheid des lands, gelijk de Gereformeerde Kerken in vroeger eeuw rusteloos hadden gedaan, op betere handhaving van de Zondagsrust aan te dringen. Zoo was er geen dam meer, die het steeds toenemend kwaad van den Zondagsarbeid keerde. Het liberalisme met zijn afkeer van alle Zondagsheiliging door den Staat vermoordde onze Zondagswet en stelde haar feitelijk buiten werking, ja verklaarde haar zelfs met de Grondwet in strijd. [2]) Ook van Zondagsrust voor den arbeider wilde het niets weten; [3]) het liet met zijn laisser-aller-systeem de arbeiders en werklieden machteloos en rechteloos over aan de willekeur van patroons en werkgevers, die hen tot erger dan slaven verlaagden en zelfs geen dag van rust in de week hun meer gunden.

Toch liet de ordinantie Gods zich niet straffeloos schenden. Vooral in onzen tijd, nu de arbeid zoo intensief-zwaar en tegelijk zoo geestdoodend is geworden, omdat de fabriek den

---

[1]) Dr. van Veen, Zondagsrust, blz. 34.

[2]) Zoo oordeelde o. a. Mr. G. de Vries Azn., Wetgevende macht enz. blz. 144, dat de Zondagswet als vervallen moest worden beschouwd op grond daarvan, dat zij in strijd is met de Grondwet (zie J. A. N. Patijn, Zondagswetgeving, blz. 200).

[3]) F. W. Smit, De wet van 1 Maart 1815 St.bl. No. 21 blz. 113 e. vv.

mensch al meer tot een homme-machine, een werktuig heeft gemaakt, bleven de wrange vruchten niet uit. Het gezinsleven van den arbeider werd verwoest en de ouders van de kinderen vervreemd; de tegenstelling tusschen armen en rijken werd al grooter; van een geestelijke ontwikkeling en verheffing van het volk kon geen sprake meer wezen; het aantal vroeg afgebeulden en zenuwoverspannenen nam steeds toe. Waar de arbeid al gehaaster en gespannener, het leven al drukker werd en de veiligheidsklep van de Zondagsrust ontbrak, daar moest het wel op een verwoesting van het volksleven uitloopen; het kapitaal zelf van de volkskracht werd zoo op de meest roekelooze wijze opgeteerd.

Toen zijn de oogen opengegaan en is het verzet van alle kanten steeds krachtiger geworden, vooral van de socialistische volksleiders in het belang der arbeiders. In Frankrijk ging de bekende communist P.-J. Proudhon voorop, die in zijn beroemd geworden tractaat „la célébration du dimanche" [1]) de uitnemendheid van de Mozaïsche wetgeving, die elke week den arbeider een dag van rust schonk, met tal van „schlagende" argumenten in helder licht stelde. In Duitschland waren het vooral Bebel en de „Genossen", die in den Rijksdag op Zondagsrust voor den arbeider aandrongen en niet het minst aan hun invloed is het te danken, dat een sociale Zondagsrustwetgeving voor alle takken van handel en nijverheid tot stand kwam. Straks voegden in dit koor zich de mannen der hygiëne, die protesteerden tegen 't afbeulen van het lijf door den zevendaagschen arbeid; de psychiaters, die wezen op de toeneming van neurasthenie, krankzinnigheid en zelfmoord, omdat de noodige rust ontbrak; de paedagogen, die opkwamen voor de rechten van het gezin en van het kind; de oeconomen, die klaagden over onherstelbare

---

[1]) Beantwoording van een prijsvraag door de Academie van Besançon uitgeschreven. De eerste druk is van 1830.

schade aan de volkskracht toegebracht door de overspanning van den arbeid. Op onze congressen[1]) van Zondagsrust kwamen in broederlijke eendracht bijeen mannen van de meest uiteenloopende politieke richting, vogels van zeer diverse pluimage, maar die eenparig het voor de Zondagsrust opnamen. Er is niet één politieke partij, niet één kerkgenootschap, dat niet op Zondagsrust aandringt als een *sociaal*, een *zedelijk*, een *geestelijk* volksbelang. De schampere spot, waarmede in vroeger tijd een verlicht liberaal sprak over de streng puriteinsche Zondagsviering der Gereformeerden, maakte plaats voor waardeering, ja zelfs voor bewondering. Engeland met zijn strenge handhaving van de Zondagsrust, vroeger het schrikbeeld, werd nu bijna het ideaal. Zelfs in het „Handelsblad"[2]) kwam onlangs in een beschouwing over het godsdienstig leven in Nederland, een artikel voor over de *ziel van den Zondag*, waarin naar aanleiding van een klacht uit Indië, dat daar de Zondag schier geheel gemist werd, over de heerlijkheid van den „ouderwetschen Zondag", toen heel het gezin nog naar de Kerk ging, werd geschreven en om meer „wijding" van den Zondag werd gevraagd. En even algemeen als men op Zondagsrust aandringt, werd de overtuiging, dat de Overheid geroepen is om in te grijpen ten einde den sociaal-zwakkeren arbeider een rustdag te schenken en hem te beschermen tegen den lichaam en ziel verwoestenden Zondagsarbeid. Terwijl nog in 1867 Dr. F. W. Smit in zijn proefschrift over de Zondagswet, als onvervalscht oud-liberaal niet alleen aandrong op intrekking van de bestaande Zondagswet, omdat ze een louter religieus karakter draagt, wat bij een neutralen Staat niet past, maar even beslist zich verklaarde tegen elke sociale Zondagswetgeving in het belang van

---

[1]) Zie de handelingen van deze Nationale Congressen, waarvan het eerste gehouden werd in 1901 en het tweede in 1907, beide malen te 's-Gravenhage.

[2]) Algemeen Handelsblad, Avondblad 10 Augustus 1913.

den arbeider, [1]) kwam dertig jaar later — het teekent den omkeer in de denkbeelden — een ander liberaal Mr. J. A. N. Patijn in zijn dissertatie over de Zondagswetgeving [2]) met een beroep op hetgeen Duitschland, Zwitserland, Oostenrijk en andere landen voor de Zondagsrust van den arbeider hadden gedaan, een warm en bezield pleidooi voor een sociale Zondagswetgeving ook voor Nederland houden.

Maar hoe dankbaar ik voor dezen omkeer in de publieke opinie ben en hoe gaarne ik den steun aanvaard, die daardoor ons geboden wordt om de Zondagsrust weer onder ons volk in eere te herstellen, toch mag het oog niet gesloten worden voor het principieele verschil, dat hier de Christelijke partijen van de liberale en socialistische scheidt. Bij elke poging, die ge doen wilt om den arbeider een vrijen Zondag als rustdag te bezorgen, vindt ge liberaal en socialist aan uw zijde, maar zoodra ge op publiek terrein weren wilt, al wat de heiligheid van den Zondag kan storen of belemmeren, staan uw vroegere medestanders als uw meest onverzoenlijke en bitterè vijanden tegenover u. Niet alleen het kabaal, dat van socialistische zijde gemaakt is,[3]) toen men in Rotterdam's gemeenteraad voorstellen deed om publieke optochten met zang en muziek op Zondag te verbieden,

---

[1]) F. W. Smit, De wet van 1 Maart 1815, Stbl. No. 21 (de Zondagswet) 1867, blz. 159.

[2]) J. A. N. Patijn, Zondagswetgeving, 1897.

[3]) In een protest-vergadering door de S. D. A. P. onder voorzitterschap van den heer Spiekman gehouden, werd met algemeene stemmen een motie aangenomen, waarin verklaard werd, dat „*onder het mom van Zondagsheiliging en Zondagsviering*" de bedoeling der Christelijke partijen was Mei- en kiesrechtoptochten op Zondag tegen te gaan, en dat „noch politieke en arbeidersbetoogingen . . . noch de sportoefeningen of muziekoptochten op andere dan *gezochte* en *farizeesche* argumenten geacht mochten worden tot ontheiliging van den Zondag mede te werken" (zie N. R. Ct. O.bl. 18 April 1912). Gevolg van zulk een opruiende taal was, dat de voorsteller, de heer van der Pols, allerlei overlast van het straatpubliek ondervond.

maar evenzeer de minachtende en spottende wijze, waarop zelfs zoo deftige bladen als de „Nieuwe Rotterdamsche Courant" e.a. zich over deze voorstellen uitlieten, toont, hoe diep de wigge der antithese ook op dit gebied nog altoos in ons volksleven doordringt.[1])

Daarom is het te meer noodig, dat we ons klaar en duidelijk rekenschap geven, welke taak de Overheid naar onze beginselen ten opzichte van de Zondagsrust heeft en al kan ik er niet aan denken dit onderwerp hier au fond te behandelen, toch mag ik wel de groote lijnen trekken, waardoor m.i. de oplossing van dit probleem beheerscht wordt.[2])

Hoe hoog we het sociaal belang van de Zondagsrust van den arbeider stellen en hoezeer we de roeping der Overheid erkennen om voor de rechten der sociaal-zwakkeren op te komen, de Overheid is voor ons toch in de eerste plaats *Dienaresse Gods* en als zoodanig geroepen om de ordinantiën Gods voor het volksleven te handhaven. Ze is daarom gelijk onze oude theologen het uitdrukten *custos legis*, d.w.z. handhaafster en bewaarster van de wet Gods, niet alleen van de tweede tafel, maar ook van de eerste tafel der wet, dus ook van het Sabbathsgebod.[3]) Over de theologische vraag, in hoeverre de eigenaardige vorm,

---

[1]) Vooral een artikel: op weg naar de braafheid in de Nieuwe Rotterdammer verschenen, gaf ergernis. Zelfs Dr. Slotemaker de Bruine protesteerde er tegen in De Voorzorg, 15 April 1912, en achtte dat door den geest, die uit dit artikel sprak, „het volksleven bedorven werd".

[2]) Op uitnemende wijze werd vooral door den wethouder Mr. de Jong het antirevolutionaire standpunt verdedigd in den gemeenteraad. Voorts ook door de Rotterdammer (ant.) in een artikel *Zondagsrust* (18 Mei 1912) waarin het positieve christelijke beginsel werd uiteengezet, en in twee artikelen *Eenzijdige neutraliteit* (1 en 3 Juni 1912), waarin werd aangetoond, hoe zelfs op liberaal standpunt het verbod van publieke optochten op Zondag volkomen verdedigbaar is.

[3]) Zie Dr. A. Kuyper, Tractaat van den Sabbath, blz. 143, en de dissertatie van Mr. T. de Vries, Overheid en Zondagsviering, blz. 592—680, terwijl ik hier ook mag verwijzen naar de uitnemende artikelenreeks, die Ds. Oskamp van Westervoort in de Beukelaar gedurende de maanden Mei en Juni 1913 schreef.

waarin dit Sabbathsgebod aan Israël gegeven werd, ook voor ons Christenen geldt, weid ik hier niet uit, hoe aanlokkelijk dit onderwerp ook voor een theoloog zou wezen. [1]) Maar wel dient er op gewezen te worden, hoe onze groote Reformatoren, een Luther, een Zwingli en een Calvijn, de beteekenis van dit gebod niet alleen op *religieus*, maar wel degelijk ook op *sociaal* gebied hebben gezocht. Zoo merkt Luther in zijn verklaring van het Sabbathsgebod in zijn grooten Catechismus op, dat „God in de eerste plaats in dit gebod van ons eischt, dat we rustdagen zullen hebben ter wille van ons lichaam en wegens de noodzakelijkheid om te rusten, die de natuur zelve leert en vordert, met name voor de dienstknechten en dienstmaagden, die de gansche week gearbeid hebben, opdat ook zij een dag hebben, waarop ze kunnen uitrusten van hun arbeid en door die rust hun vermoeide lichamen kunnen versterken", terwijl in de tweede plaats als doel genoemd wordt, dat men „op zulk een rustdag (dewijl men anders daarvoor geen tijd heeft) gelegenheid en tijd zal hebben om den godsdienst bij te wonen, zoodat men saamkome in Gods huis om Gods Woord te hooren en daar God met psalmen, gezangen en gebeden te loven".[2]) In gelijken zin oordeelde Zwingli in zijn uitlegging op den Colossensenbrief: „De Sabbath, zegt hij, in zooverre deze een ceremonie is, is afgeschaft en heeft niets meer met ons te maken, want Christus heeft ons van den Sabbath bevrijd, Matth. 12, en wij zijn niet meer aan een bepaalden dag gebonden. Maar wat den geest der wet aangaat, geldt deze voor ons Christenen wel degelijk. De geest der wet nu is God lief te hebben boven alles en onzen naaste als ons zelven. Daarom behoort het tot den geest der wet op een bepaalden dag naar Gods Woord te hooren, zijn weldaden te overdenken,

---

[1]) Zie over dit onderwerp Dr. A. Kuyper, Tractaat van den Sabbath, 1890, blz. 79—109.

[2]) J. C. Müller, Die symbolischen Bücher der evang. luth. Kirche, 10e Auflage, 1907, blz. 401 en vv.

daarvoor Hem dank te bewijzen en saam te komen tot de openbare gebeden; en vervolgens, voorzoover dit gebod wijst op de liefde tot den naaste, dat we ons gezin dien dag rust van den arbeid gunnen. Want hoewel we niet aan een zekeren dag gebonden zijn, zijn wij wel verbonden om God te verheerlijken, Zijn Woord te hooren en Hem te loven en evenzoo om onze naasten lief te hebben. Die liefde zal ons daarom zeggen, in hoeverre we hebben te arbeiden en in hoeverre we hebben te rusten. Indien de meester vroom is, zal hij aan zijn dienstknecht de rust, wanneer deze voor hem noodig is, niet onthouden, evenmin als de knecht, wanneer deze vroom is, zijn heer zijn arbeid zal onthouden, wanneer de noodzakelijkheid dit vereischt".[1]) En niet minder beslist laat Calvijn zich uit in zijn Institutie en in zijn Catechismus bij de verklaring van het vierde gebod. In het Sabbathsgebod, zegt hij, „liggen voor ons drie dingen opgesloten: vooreerst een afbeelding van de geestelijke rust; ten tweede dat er een openbare godsdienstoefening moet wezen en ten derde dat aan de arbeidende personen een dag van rust moet geschonken worden, opdat ze te beter zich gewennen op de andere dagen te arbeiden". [2])

God heeft den Sabbath voor den mensch gemaakt en niet den mensch voor den Sabbath, is dus de grondgedachte, die de Reformatoren op den voorgrond hebben geschoven. De Sabbathsrust is daarom niet een opgelegde taak, niet een offer, dat wij Gode moeten brengen, maar het is een rijke gave Gods aan den mensch, opdat hij te midden van den arbeid één dag van rust hebben zou, om zich te ontspannen en te verkwikken. Was die gave reeds kostelijk in het Paradijs, toen nog geen slaafsche arbeid den mensch drukte, ze werd een dubbele rijke genadegave, toen na en door de zonde de arbeid het slaafsche karakter

[1]) Zwinglii opera, e.d. Schuler et Schulthess VI' blz. 224.

[2]) E. F. K. Müller, Die Bekenntnisschriften der reformierten Kirche, 1903, Cat. Genev. blz. 132, 133.

kreeg, dat hij nu vertoont en waardoor hij een last werd, voor menig arbeider soms schier te zwaar om te dragen. Hier, in deze scheppingsordinantie Gods, ligt dan ook de verklaring van het anders onverklaarbare raadsel, waarom ons menschelijk lichaam juist een wekelijkschen rustdag behoeft, die zonder schade voor den mensch noch één dag langer uitgesteld, noch één dag vervroegd kan worden, gelijk reeds Proudhon heeft opgemerkt en de mannen der hygiëne beamen.[1]) Een verklaring daarvoor weet Proudhon niet te vinden, maar de Schrift biedt ze ons. De mensch is immers naar den beelde Gods geschapen en gelijk God Almachtig na zes dagen geschapen te hebben, op den zevenden dag rustte van zijnen arbeid, zoo schiep Hij ook den mensch, opdat deze na zesdaagschen arbeid een dag van rust noodig zou hebben.

De Overheid als wachteres bij deze ordinantie Gods geplaatst, heeft daarom, voor zoover hare bevoegdheid reikt, voor de handhaving dezer ordinantie te zorgen. Waar het volksleven nog uit eigen aandrang aan deze ordinantie Gods beantwoordt, zooals in Engeland en Schotland, behoeft de Overheid niet tusschenbeide te komen en hier beantwoordt de toestand zeker 't meest aan het Christelijk ideaal. Alle dwang door de Overheid geoefend draagt toch een wettisch karakter en moest daarom in een Christelijk land eigenlijk niet noodig wezen. Waar een Christelijke natie echter aan dit hooge standpunt ontzinkt, is ze zelf oorzaak, dat de Overheid met dwingende maatregelen moet optreden. Toch dient hierbij tweeërlei wel in het oog te worden gehouden om alle misverstand af te snijden. In de eerste plaats, dat de Overheid in onze dagen zeker niet geroepen is als de Overheid onder Israël, om elke schending van het Sabbathsgebod als zoodanig te straffen. Gold hier de Oud-Testamentische wet, dan

[1]) Oeuvres complètes de P.-J. Proudhon, Paris 1868, tom II, blz. 175: „Diminuez la semaine d'un seul jour, le travail est insuffisant comparativement au repos: augmentez-la de la même quantité, il devient excessif". Zie ook andere getuigenissen bij Dr. van Veen, t.a.p. blz. 30.

moest de Overheid niet alleen elke Sabbathsprophanatie straffen, maar dan moest ze zelfs een zoo lichte overtreding als het sprokkelen van hout of het koken van eten op Zondag *met den dood* straffen, want dat eischte de wet Gods onder Israël.[1]) Nog daar gelaten nu, dat deze strenge onderhouding van het Sabbathsgebod naar het oordeel onzer beste Theologen wel aan Israël, maar niet aan ons is opgelegd, draagt de Overheid bij ons ook een geheel ander karakter, omdat ze niet meer theokratisch optreedt. En in de tweede plaats dient evenzeer in het oog te worden gehouden, dat de Overheid niet als zedemeesteres heeft op te treden en dat ze daarom de persoonlijke vrijheid op privaat terrein heeft te eerbiedigen, zelfs al wordt deze vrijheid misbruikt. Wanneer iemand in zijn eigen huis op Zondag in plaats van te rusten, arbeiden wil, staat dit voor zijn verantwoording, maar de Overheid kan hem niet dwingen om te rusten. Wel is het daarentegen de roeping der Overheid om vooreerst op haar terrein, d.w.z. op het publieke terrein, zooveel mogelijk allen onnoodigen arbeid op Zondag tegen te gaan; ten tweede om zelf een goed voorbeeld aan hare onderdanen te geven en eindelijk om te zorgen, dat de gave Gods, in den Sabbath aan den arbeider geschonken hem niet worde ontroofd.

Wat het eerste betreft, bepaalt ook onze Zondagswet, al wordt deze wet niet of zeer slecht gehandhaafd, in Art. 1, dat elke openbare arbeid op Zondag verboden is, wanneer deze niet noodzakelijk is. Al mogen aan de handhaving van zulk een bepaling bezwaren verbonden zijn, die ik niet gering acht, toch igt in deze bepaling principiëel naar het mij voorkomt, een volkomen juiste gedachte uitgedrukt. In een Christelijk land behoort de Zondag publiek als Rustdag te worden gevierd en al blijft ieder vrij in zijn eigen huis te arbeiden of niet, op het publieke terrein behoort hij aan de verordening der Overheid zich te onderwerpen. Evenals de Overheid op publiek terrein geen

[1]) Exod. 35 : 3 en Num. 15 : 32 en vv.

schennis der eerbaarheid duldt, heeft ze ook te verbieden, dat op publiek terrein onnoodige arbeid op Zondag wordt verricht.

En evenzeer spreekt het van zelf, dat de Overheid, die geroepen is de ordinantie Gods te handhaven, zelf een goed voorbeeld geven moet en daarom allen arbeid, die van haar uitgaat of door haar geregeld en beheerd wordt, zooals raadsvergaderingen, rechtspraak, post en telegrafie, spoor en trams, gemeentebedrijven en landswerven, op Zondag, zooveel dit mogelijk is, heeft stop te zetten of althans door een doelmatige verdeeling van den arbeid voor behoorlijke Zondagsrust van de daarbij aangestelde personen heeft te zorgen.

En eindelijk heeft de Overheid ook te zorgen, dat noch de overmacht van den patroon, noch de dwang van het sociale leven, de Zondagsrust ontrooft aan degenen, die deze Zondagsrust behoeven, maar zonder de tusschenkomst der Overheid hun Zondagsrust zouden moeten derven. Zooals de Overheid mijn leven, mijn huwelijksrecht, mijn eigendom te beschermen heeft tegen aanvallen van anderen, zoo heeft de Overheid ook te beschermen mijn wettig recht op de Zondagsrust, dat God mij schonk. Met name ligt het daarom op den weg der Overheid om den patroons te verbieden onnoodigen Zondags- arbeid op fabrieken of werkplaatsen door hun arbeiders te laten verrichten en evenzoo, gelijk op uitnemende wijzen door Prof. Anema op het tweede congres voor Zondagsrust bepleit werd,[1]) om gedwongen winkelsluiting op Zondag voor te schrijven. Van onrechtmatigen dwang is hierbij geen sprake. Terecht is opgemerkt, dat geen arbeider op Zondag zou arbeiden en geen winkelier op Zondag zijn winkel zou openhouden, wanneer financieel belang hem daartoe niet dwong. Den winkelier tegen dwang van een kooplustig publiek en den arbeider tegen dwang van zijn patroon te beschermen, is daarom

[1]) Zondagsrust en winkelstand, door Mr. Anne Annema in de Handelingen van het tweede Nationale Congres voor Zondagsrust, gehouden te 's-Gravenhage, 1 en 2 Mei 1907, blz. 69 en v v.

geen dwang hun aangedaan, maar juist vrijmaking van den dwang, door anderen op hen uitgeoefend.

Toch is hiermede de taak der Overheid ten opzichte van den Zondag niet afgeloopen. Het Sabbathsgebod heeft niet ten doel den mensch een rustdag te schenken, te einde dien in ledigheid, of niets doen, of in 't najagen van zinnelijke vermaken door te brengen, maar om den mensch een dag te schenken voor zijn hooger geestelijk leven, hem op te heffen van het aardsche naar het hemelsche en hem in nauwer gemeenschap te brengen met zijn God. De Zondagsrust heeft niet alleen een sociaal, maar ook een religieus doel; God schonk dien dag niet alleen om te rusten, maar heeft hem ook geheiligd, dat is aan Zijn dienst gewijd. Hoezeer alle Christenen dit belijden, is het toch niet gemakkelijk te zeggen, welke taak de Overheid ten opzichte van deze Zondagsheiliging te verrichten heeft. Is reeds op ethisch gebied alle dwang der Overheid buiten gesloten, nog veel meer op religieus gebied. Waarachtige heiliging van den rustdag kan de Overheid ook niet afdwingen, omdat deze heiliging een zaak is van het *hart*. Het is daarom zeker niet de roeping der Overheid, gelijk onze vaderen meenden, om elken burger door plakkaten en boeten te dwingen om des Zondags naar de Kerk te gaan.[1]) Zulk een dwang vloekt met den aard der Christelijke religie; God heeft ook hier alleen den vrijwilligen gever lief. Bovendien leiden al zulke maatregelen

[1]) T. de Vries, Overheid en Zondagsviering, blz. 244. Wanneer Mr. de Vries dergelijke plakkaten verklaart uit de cesaropapistische neigingen van de libertijnsche regenten dier dagen en meent, dat deze bepalingen indruischten tegen de „calvinistische beginselen", dan vergist hij zich, althans wanneer men het woord calvinistische beginselen hier in historischen zin neemt. Want de Overheid te Genève heeft op Calvijn's instigatie precies dezelfde bepalingen gemaakt als de „libertijnsche" regenten in ons land en de Calvinistische predikanten in ons land waren het met deze plakkaten van harte eens. Het schijnt mij eerlijker dit ronduit te erkennen, dan het odium van zulke plakkaten op het cesaropapisme der libertijnsche regenten te schuiven.

noodzakelijk tot *conscientiedwang*, want de Overheid moet dan uitmaken, welke Kerk de ware Christelijke Kerk is, waar God naar Zijn Woord gediend wordt, om daarheen haar burgers te leiden. In dat opzicht hebben we radicaal en beslist met het standpunt der vroegere Gereformeerden gebroken, ook al spreekt het wel van zelf, dat, waar de Overheid de zorg op zich neemt van minderjarigen — denk slechts aan militairen en matrozen, aan weezen en verpleegden in tuchtscholen — zij aan dezulken de verplichting tot kerkgang kan opleggen. Ze doet dit dan echter niet als Overheid, maar omdat ze de taak van het ouderlijk gezag overneemt. Maar al kan de Overheid niet rechtstreeks de Zondagsheiliging bevorderen, door haar onderdanen te dwingen naar de Kerk te gaan, ze kan wel toonen, dat ze als Christelijke Overheid, over een Christelijk volk regeerende — en Nederland is nog altoos een Christelijke natie — de religieuze viering van den Zondag op hoogen prijs stelt en alles wegnemen, wat die religieuze viering belemmeren zou. Ze kan dit doen in de eerste plaats door als publieken rustdag voor het volk aan te wijzen niet een willekeurig gekozen dag in de week, maar den *Zondag*, omdat deze dag door alle Christelijke Kerken als rustdag wordt gevierd en voor den eeredienst is bestemd; daardoor biedt ze het volk tevens de gelegenheid om op dien dag ter kerk te gaan. Ze kan in de tweede plaats den „heiligen Kerkedienst", gelijk onze vaderen het uitdrukten, beschermen en bevorderen, niet alleen door elke storing van de godsdienstoefeningen in de kerkgebouwen te verbieden, maar ook door alle straatrumoer, dat hinderlijk voor de godsdienstoefening wezen zou en met name alles, wat de Sabbathsstemming der kerkgangers kan verstoren tegen te gaan.[1]) En eindelijk kan de Overheid alles wat met het

[1]) Volkomen terecht wees de Rotterdammer (ant.) 3 Juni 1912 er op, hoe de „onbelemmerde uitoefening van den godsdienst" door de Grondwet gewaarborgd, niet alleen omvat den dienst in de kerkgebouwen, maar ook het opgaan naar de kerk, omdat dit een soort processie is, waarbij wijding en

zoogenaamde gewijde of heilige karakter van den Zondag in strijd zou wezen, op publiek terrein weren, niet alleen door winkelsluiting en verbod van publieken arbeid op Zondag, maar ook door publieke vermakelijkheden, publieke vergaderingen en publieke optochten, òf geheel òf althans gedurende de godsdienstoefeningen te verbieden. Op dien weg ligt het zooveel mogelijk sluiten van herbergen, kroegen en café's op Zondag; het beperken van concerten en tooneelvoorstellingen; het verbieden van het houden van wedstrijden en sportoefeningen op gemeenteterreinen en van het laten opstijgen van luchtballons en vliegmachines op Zondag.

Juist op dit punt ontmoet het streven der Christelijke partijen om den Zondag heilig te houden, echter het meeste verzet: hier klaagt men het felst over „dwang" aan het vrije volk aangedaan. Een socialen rustdag wil men, maar een rustdag, dien ieder naar' eigen goedvinden moet kunnen gebruiken; wie vroom is, om naar de kerk te gaan; wie daaraan geen behoefte heeft, om dien dag te gebruiken voor vermaak, lichamelijke oefening of socialistische betoogingen. Met name elke belemmering door de Overheid in den weg gelegd aan de sport op Zondag, acht men niet alleen een aanranding der persoonlijke vrijheid, maar tegelijk een gevaar voor de volksgezondheid. Wie heel de week in een bedompt schoollokaal, kantoor of werkplaats verkeert, moet Zondags de gelegenheid hebben, zoo zegt men, om de frissche buitenlucht in te ademen, natuurgenot te zoeken, of door gymnastische oefeningen, het lichaam te sterken. Een Overheid, die dit alles tegen gaat, drijft, naar het heet, de jeugd naar de herberg, of sluit ze Zondags in huis op, waar de verveling en het lezen van prikkelende romans, voor ziel en lichaam beide nog veel verderfelijker zijn.[1])

---

stilte een essentieele voorwaarde zijn. In sommige dorpen is dan ook bij politieverordening verboden, dat fietsers op hun fiets mogen rijden door de straten, waarlangs de kerkgangers zich naar het kerkgebouw hebben te begeven op de uren, dat de godsdienstoefeningen aanvangen.

[1]) Het zijn deze argumenten, die zijn aangevoerd zoowel in de liberale pers

Dat hier ernstige vraagstukken zich voordoen, ontken ik niet. Zelfs in Engeland, waar de puriteinsche Zondagsviering nog het langst de volkszede beheerschte, heeft in de laatste vijf en twintig jaar een omkeer plaats gevonden: de musea zijn op Zondag opengesteld; publieke betoogingen en optochten, zelfs met muziek, worden toegelaten; concerten en bioscoopvoorstellingen worden gegeven en de beoefening der sport, al heet ze in strijd met „the custom of the country" is niet verboden.[1]) Hoe ernstig de Overheid haar taak ook opvat, om de Zondagsheiliging te bevorderen, ze heeft rekening te houden met het feit, dat een groot deel der bevolking van het Christelijk geloof afviel, van kerkgaan niets meer wil weten en daarom op andere wijze den rustdag doorbrengen wil. Wel geldt de eisch van Gods heilige wet op zich zelf natuurlijk absoluut voor alle tijden en personen, maar de Overheid kan dit absolute standpunt niet innemen, waar ze wetten heeft te geven voor een bepaald volk. Zelfs onder Israël heeft Mozes niet alleen het geven van een scheidbrief, maar veelwijverij, bloedwraak, slavernij, enz. toegelaten, om de hardigheid des harten van het volk, al ging dit alles in tegen den absoluten eisch van Gods heilgen wil. Hierin ligt een les ook voor de Overheid onzer dagen. Diodati, de afgevaardigde van Genève, heeft op de Dordtsche Synode, toen een dergelijk onderwerp aan de orde kwam, onze Kerken daarom terecht gewaarschuwd, van de Overheid geen al te rigoristische maatregelen te eischen, omdat het de „aard van ons volk was, dat het de vrijheid en de vermakelijkheden toegedaan was en het elken dwang als een juk verafschuwde, terwijl er bovendien niets is, dat de beste reformatie meer krachteloos maakt dan een uiterste straf-

---

als in den gemeenteraad van Rotterdam, toen het bekende voorstel werd gedaan om publieke optochten en sportoefeningen te verbieden.

[1]) Zie de mededeelingen, die de Burgemeester van Rotterdam in den gemeenteraad deed (verslag N. R. Ct. O.bl. 7 Juni 1912) en de artikelen over de Zondagsrust in Engeland in de N. R. Ct. Av.bl. 10 en 11 Sept. 1912.

heid en te groote ijver om alles te recht te brengen". [1]) Het quid leges sine moribus, — wat geven de beste wetten, wanneer de volkszeden er mede in strijd zijn, — moge in dezen algemeenen zin niet geheel juist zijn, gelijk terecht is opgemerkt, omdat een goede wet wel degelijk de volkszede veranderen kan, maar er ligt toch deze waarheid in, dat de groote stuwkracht tot meerdere heiliging van den Zondag niet in de eerste plaats van de Overheid moet uitgaan, maar van de bewerking der volksconscientie door de Christelijke Kerk en de Christelijke pers. Daarbij komt, dat de roeping der Overheid ten opzichte van de Zondagsviering ook niet voor alle landen en alle plaatsen gelijk kan wezen. Ze is een andere, zelfs voor een Christelijke Overheid, wanneer deze heerscht over een geheel heidensche bevolking, gelijk in Indië dan wanneer ze te doen heeft met een Christelijk land als Nederland; ze is evenzeer een andere op een stil Veluwsch dorp, waar de heele bevolking nog geloovig is en trouw naar de Kerk gaat, dan op een mondaine badplaats als Scheveningen, waar de vreemdelingen uit alle landen van Europa saamstroomen. Juist hierin ligt dan ook de ernstige fout van onze Zondagswet, dat ze een uniforme regeling voor heel het land wilde geven en met dit verschil in plaatselijke toestanden geen rekening hield.

En evenzeer dient er tegen gewaarschuwd, dat men in zijn ijver voor Zondagsheiliging niet vervalle tot een Pharizeesche Sabbathsopvatting, waartegen Christus zoo ernstig heeft gewaarschuwd en die nog ondragelijker zou worden, wanneer de Overheid bij de wet ging uitmaken, wat op Zondag geoorloofd is en wat niet. We zijn geen Joodsche, maar een Christelijke natie. Vooral door de Engelsche puriteinen, wier geschriften later zoo grooten invloed op de Gereformeerde kringen hebben uitgeoefend, is dit wel eens te veel uit het oog verloren en kreeg een Sabbathsopvatting de overhand, die meer Joodsch dan

[1]) Acta der Nat. Synode te Dordrecht 1618—1619, Holl. uitgave van 1621, blz. 62 en 63.

Christelijk is. Tot welke extravagantiën dit in de practijk geleid heeft, behoeft hier niet te worden uiteengezet; de voorbeelden daarvan zijn genoegzaam bekend. Maar wel is het daarom te meer noodig er aan te herinneren, welk standpunt onze Gereformeerde vaderen ten opzichte van het Sabbathsgebod hebben ingenomen. In het bekende advies over den Sabbath, dat door de Dordtsche Synode in 1619 is gegeven, toen het geschil voor 't eerst ter Synode kwam, werd niet alleen uitdrukkelijk uitgesproken, dat „de strenge onderhouding van den Sabbath, die het Joodsche volk bijzonderlijk was opgelegd" tot de wet der ceremoniën behoorde en daarom voor ons, Christenen, is afgeschaft, maar werd tegelijk verklaard, dat hoewel we uit kracht van het gebod Gods op den Zondag rusten moeten van alle slaafsche werken, daarbij toch een uitzondering moest worden gemaakt voor die werken, die de liefde en de tegenwoordige noodzakelijkheid vereischen en evenzeer voor de recreatiën, die alleen dan ongeoorloofd zijn, wanneer ze den godsdienst verhinderen.[1]) Enghartig en bekrompen waren onze Gereformeerde vaderen dus niet en dit blijkt nog te meer, wanneer men nagaat, hoe ze deze beginselen in de practijk uitwerkten. Een enkel voorbeeld moge daarvan ten bewijze strekken. De Zuidhollandsche Synode van 1626, te IJselstein gehouden, verklaarde, dat het naar „Joodsche superstitie" smaakte, wanneer men leeren wilde, dat het niet geoorloofd was op den Rustdag, ook niet na het eindigen van de publieke godsdienstoefening, op vochtige en regenachtige dagen het koren binnen te halen, maar dat men hetzelve liever op het veld moest laten verrotten en vergaan; dat de onderhouding des Sabbaths niet toeliet eenige verlustiging en eerbare vermaking, strekkende tot verkwikking van den geest of het lichaam des menschen, ook niet strijdende tegen eenig gebod Gods en op andere tijden wel geoorloofd; alsmede dat

[1]) Post-acta of Nahandelingen van de Synode van Dordrecht, uitgeg. door Dr. H. H. Kuyper, blz. 185 en vv.

men op den Sabbath, durende, gelijk sommigen zeggen, vier en twintig uren, niet één woord mag spreken, dat strekken zoude tot bevordering van ons dagelijksch werk of beroep, ja dat ook niet éene gedachte daarmede mag bezig wezen." [1]) Niet minder merkwaardig is de regeling, die het schippersgilde te Zierikzee in 1626 op voorstel van Ds. G. Udemans in zake de Sabbathsrust heeft gemaakt, en waarin o.a. bepaald werd, dat „aangezien het dikwijls gebeurt, dat eenige schepen gereed liggen, om te varen naar Frankrijk, Engeland en andere landen, en de wind niet waait op werkdagen, indien het gebeurde, dat een bekwame wind op Zondag waaide, dat in zulke gevallen de schipper, die zeilree ligt, vermogen zal te zeil te gaan en zijne reis te vorderen, en evenzoo, dat wanneer er eenige afslag van versche visch zal wezen, hetzij Zaterdags na den middag, hetzij des Zondagsmorgens, het dan den kooper, schipper, schuitenaar of waterman, vrij zal staan, die op Zondag te mogen vervoeren, waar 't hem gelieft, alzoo apparentelijk de koopprijs goed en de visch bederfelijke ware is." [2]) En hetzelfde wat geldt ten opzichte van de zoogenaamde werken van tegenwoordige noodzakelijkheid, geldt ook ten opzichte van wat onze vaderen met een deftig woord de recreatiën noemden. Niet dat ze elk publiek vermaak op Zondag door de Overheid wilden vrijgelaten zien; in het verzoekschrift door de Dordtsche Synode van 1618/19 aan de Generale Staten gezonden, werd uitdrukkelijk bij de Overheid er op aan gedrongen, dat deze de menigvuldige prophanaties van den Sabbath, als door markthouden, kermissen, maaltijden van gilden, schutterijen, gebuurten, bruiloften of andere;

---

[1]) Dr. W. P. C. Knuttel, Acta der particuliere Synoden van Zuid-Holland, 1621—1700, Dl. I, 1908, blz. 180 en vv.

[1]) Ik ontleen dit aan een bundel handschriften in mijn bezit, die afkomstig zijn uit de nalatenschap van Ds. G. Udemans.

[2]) Mijn uitgave der Postacta, blz. 268, 269. Met vliegen is hier blijkens den Latijnschen tekst: aucupia bedoeld vogels vangen.

erfhuishouden, dansspelen, komediespelen, kaatsen, dronken gelagen zetten, schieten in de doelen, jagen, vliegen, vischen en dergelijke meer, scherpelijk zouden verbieden; zulke recreatiën toch waren hinderlijk voor de godsdienstoefening en in strijd met het gewijde karakter van den rustdag. Maar daaruit volgde niet, dat ze elke recreatie veroordeelden. Het voorbeeld van Christus, die met zijn discipelen op den Sabbath wandelde door het gezaaide (Luc. 6 : 1) en naar het huis van een Overste der Synagoge ging om te eten (Luc. 14 : 1) behoedde hen van een al te overdreven rigorisme, dat in het wandelen of het houden van een maaltijd op Zondag op zich zelf zonde zag. Het is bekend, hoe Calvijn meermalen na een drukke week op Zondag naar het land ging om zich te ontspannen en te Genève mocht de jeugd des Zondags voor de godsdienstoefening zich oefenen in het „steenwerpen". [1]) Waar de Gereformeerde Ethiek zoo de vrijheid van den Christenmensch ook op het stuk van den Sabbath handhaafde, behoeft de Overheid niet plus royaliste que le roi te zijn en alle recreatiën op Zondag te verbieden. Ook wat de noodzakelijke werken op Zondag betreft toonen de aangevoerde voorbeelden wel, dat de Gereformeerde Synodes hier waarlijk geen wettisch standpunt hebben ingenomen. Natuurlijk dat in onze dagen geheel andere quaesties zich hierbij zullen voordoen; er zijn bijv. tal van fabrieken, waar de arbeid op Zondag niet geheel kan stilstaan; ook maken de eischen van het verkeer in onze dagen, dat post, telegraaf en telefoon, trein en tram op Zondag niet geheel kunnen worden stopgezet; al deze dingen behooren thans tot de werken van de „tegenwoordige noodzakelijkheid", waarbij de Overheid wel trachten moet den arbeid zooveel mogelijk te beperken en den arbeiders een geregelden vrijen Zondag

[1]) Dit wordt meegedeeld door M. Schoock, Exercit. variae Exc. 9 § 12. Zie het citaat aangehaald bij J. Koelman, Het Dispuyt en de historie van den Sabbath, 1685, blz. 689 en vv.

te bezorgen, maar waarbij de geheele stilstand van den arbeid onmogelijk is, zooals door ieder verstandig Christen wordt erkend.

Maar al heeft de Overheid bij de regeling van deze vraagstukken met groote voorzichtigheid op te treden, het liberale standpunt, dat de Overheid wel mag zorgen voor een socialen rustdag voor den arbeider maar het gewijde karakter van den Zondag niet mag handhaven bijv. door publieke optochten op dien dag te verbieden en publieke vermakelijkheden te beperken, acht ik ten eenemale onjuist. Het gewone argument, dat dit in strijd zou wezen met het neutrale karakter van de Overheid in ons land en met de scheiding van Staat en Kerk, door onze Grondwet uitgesproken, houdt geen steek. Wel heeft de Grondwet een einde gemaakt aan de bevoorrechting van een *bepaalde* Kerk en is er thans in dien zin scheiding van Staat en Kerk gekomen, dat alle Kerken voor de Overheid gelijk zijn, maar daaruit volgt niet, zooals het liberalisme wil, dat Nederland nu een état athé, een godsdienstlooze staat, zou geworden zijn, die voor de religieuze belangen van het volksleven niet meer zou mogen zorgen. Niet alleen dat deze liberale staatsidee lijnrecht in strijd is met ons volkskarakter en onze volkshistorie, maar ze is ook in strijd met onze wetgeving. De Grondwet toch schrijft aan de Overheid voor, dat ze de Kerkgenootschappen heeft te beschermen (Art. 168) en deze bescherming houdt toch zeker ook in, dat de rustdag, die door deze Kerkgenootschappen wordt gevierd, en die voor haar godsdienstig leven zelfs onmisbaar is, door de Overheid moet geëerbiedigd en gehandhaafd worden. Onze Zondagswet, die, al heet ze dan verouderd, en al wordt ze door de Justitie nauwelijks meer gehandhaafd, toch nooit wettig is afgeschaft, is juist gemaakt, gelijk in den considerans staat, om „de plichtmatige viering van den Zondag te bevorderen". Trouwens ook op ander terrein, ik behoef hier slechts aan de huwelijkswetgeving, aan den eed, enz. te herinneren, toont onze wetgeving, dat het Nederlandsche volk nog

altoos een Christelijke natie is. Ook het tweede argument, dat men van liberale zijde heeft aangevoerd, dat de Overheid door zulke maatregelen te nemen, de vrijheid harer burgers zou aantasten, dwang zou aandoen aan de conscientiën en het „dwingt ze om in te gaan" zou toepassen, kan kwalijk juist worden genoemd. Van het „dwingt ze om in te gaan" kan geen sprake wezen, waar de Overheid niemand dwingt om naar de Kerk te gaan en ieder vrij laat, hoe hij den rustdag in zijn privaat leven wil doorbrengen; en wat de klacht over conscientiedwang aangaat, zal wel niemand dwaas genoeg zijn om te beweren, dat zijn conscientie hem gebiedt op Zondag optochten te gaan houden of publieke vermakelijkheden te gaan bijwonen. Het private leven late de Overheid dus geheel vrij; alleen wat het publieke leven betreft, vragen we, dat zij bij een Christelijk volk, dat nog in zijn groote meerderheid aan den Zondag gehecht is, het gewijde karakter van den rustdag zal handhaven.

Hebben de argumenten, van liberale zijde tegen deze opvatting van de Overheidstaak aangevoerd, dus niet veel om 't lijf, daartegenover zijn van Christelijke zijde voor de roeping der Overheid om voor een plichtmatige viering van den Zondag te zorgen argumenten aangevoerd, die zeker nog nooit afdoende weerlegd zijn geworden.

Vooreerst is er terecht op gewezen, dat elk publiek vermaak arbeid voor anderen medebrengt en het het egoïsme ten top gedreven is, wanneer men om zelf naar buiten te gaan, op Zondag extra pleiziertreinen loopen laat, of om concerten en opera's bij te wonen, den tooneelspelers belet hun eenigen vrijen rustdag te genieten.[1]) Waar de Overheid, ook naar het standpunt

[1]) In Engeland werd 10 Sept. 1912 een meeting van tooneelspelers belegd, waar met overgroote meerderheid een motie werd aangenomen om te protesteeren tegen den drang van het publiek, dat op Zondag tooneelvoorstellingen zouden gegeven worden, aangezien de Zondag de eenige rustdag was, dien zij niet wilden prijsgeven; zie de N. R. Ct. Av.bl. 10 en 11 Sept 1912.

door de liberalen en socialisten ingenomen, te zorgen heeft, dat den arbeider zijn rustdag niet ontnomen worde, daar heeft zij reeds uit dien hoofde deze publieke vermakelijkheden op Zondag zooveel mogelijk tegen te gaan.

In de tweede plaats strekt een rustdag, die niet in stille wijding of in het huisgezin wordt doorgebracht, maar in het zoeken naar zinnelijk genot of ruw vermaak niet — zelfs de communist Proudhon heeft daarop gewezen[1]) — om de volkskracht te versterken, maar juist om die te ondermijnen. Het is dan nog beter den Zondag een gewonen werkdag te laten, dan hem te laten worden tot een dag van grove geldverspilling en allerlei ongebondenheid. En al kan de Overheid het volk niet dwingen tot een religieuze viering van den Zondag, haar roeping is wel in het belang van het volksleven te zorgen, zooveel dit haar mogelijk is, dat de Zondag niet tot een zondedag worde.

En in de laatste plaats is er evenzeer terecht op gewezen, dat de Overheid door zulke vermakingen en uitspattingen toe te laten, ja daartoe zelfs haar eigen terreinen beschikbaar te stellen, niet neutraal blijft, maar wel degelijk partij kiest en wel partij voor de zondige machten in de maatschappij, die den Zondag aan zijn geestelijke bestemming willen ontrooven. De verleiding, die van deze publieke vermakelijkheden, zooals herbergen, danslokalen, komedievoorstellingen, wedstrijden enz. uitgaat, heeft de Overheid niet te bevorderen, maar veeleer tegen te gaan. Met name de ouders, die hun kinderen religieus willen opvoeden en prijs stellen op een gewijde Zondagsviering, moeten daarbij door de Overheid niet tegengewerkt, maar gesteund worden.

Van overdreven puritanisme behoeft bij dit alles geen sprake te wezen, evenmin als van het invoeren van den „vervelenden" Engelschen Zondag in ons land. In Berlijn, heusch geen puri-

[1]) Proudhon, La célébration du Dimanche blz. 159; zie voorts het afdoende betoog van Prof. I. D. I. Aengenent op het tweede Nationale congres voor Zondagsrust, blz. 90 en v.v.

teinsche stad, heeft de bekende Polizeidirektor Von Jagow, eenigen tijd geleden een politieverordening uitgevaardigd, waarbij op Zondag alle publieke arbeid en alle geruchtmakende arbeid binnenshuis en op werkplaatsen is verboden, voorzoover deze arbeid niet door de wet is toegestaan of voor het dagelijksch leven onmisbaar is; voorts moeten de winkeliers hun winkels of uitstalkasten met gordijnen of luiken op Zondag bedekken, behalve op die uren, waarop, volgens de verordening op de winkelsluiting, de winkels geopend mogen zijn; in de café's mag tijdens de hoofdgodsdienstoefeningen niet gebiljart, gekegeld, gekaatst of dobbelspel gespeeld worden en er mag geen muziek worden ten gehoore gebracht; publieke vergaderingen zijn eerst geoorloofd, nadat de voornaamste godsdienstoefeningen zijn afgeloopen en hetzelfde geldt evenzeer voor concerten, tooneelvoorstellingen, wedrennen, schijf- en vogelschieten.[1])

En wat eindelijk de sport betreft, acht ik zeker, dat een gezonde lichaamsoefening eisch is voor de volkshygiëne, vooral voor de bewoners onzer steden. Alleen, waar deze sportoefening in onze dagen steeds meer een sportmanie dreigt te worden waaraan de geestelijke belangen, zelfs de Zondag, wordt opgeofferd, [2]) daar heeft de Overheid, al kan ze de sport op Zondag

---

[1]) Deze verordening wordt medegedeeld in het artikel van Ds. Oskamp in de Beukelaar, 12 Juni 1913.

[2]) In een vergadering van predikanten van de Evangelische richting hield Ds. C. J. Bartels van Groenlo onlangs een rede over de vraag, hoe wij te oordeelen hebben over de huidige beoefening der sport, waarbij het volgende door hem werd opgemerkt:

„Het is zeer af te keuren, dat in Nederland de openbare wedstrijden op Zondag worden gehouden. Daardoor wordt de Zondagsrust vernietigd voor allerlei menschen, met alle daaraan verbonden stoffelijke en geestelijke nadeelen en deze gewoonte is een hoon en zware tegenwerking voor de zich met moeite baanbrekende beweging voor Zondagsrust op allerlei gebied. Men kan dit niet goedpraten door te zeggen, dat men daardoor de menschen uit de herberg houdt. Het middel staat gelijk met de kwaal. Wie zal zeggen hoeveel menschen voor

niet verbieden, toch zeker hare medewerking tot deze excessen niet te verleenen, bijv. door de haar toebehoorende terreinen voor deze Zondagssport open te stellen. Het argument, dat de Zondag de eenige vrije dag is, waarop de arbeiders en kantoorbedienden aan sport doen kunnen, en wie dien dag hun ontneemt, dus alle gelegenheid tot sport afsnijdt, is ten deele juist, maar aan dit bezwaar zou op andere wijze tegemoet kunnen

---

en na den wedstrijd van de herberg gebruik maken en zelfs gebruik *moeten* maken?

Jonge menschen, die er vroeger niet aan dachten om zonder hun ouders op reis te gaan, leeren thans reeds vroeg *zonder leiding* het café-leven kennen.

Ook is het niet goed te praten door te zeggen, dat men slechts op Zondag het groote publiek kan trekken.

1o. Sluit men door de wedstrijden op Zondag te houden een niet minder groot deel van het publiek uit, dat krachtens zijn beginsel er dan niet aan kan deelnemen; als wij dus de dwaze en betreurenswaardige vertooning krijgen. dat er vereenigingen ontstaan van Christelijke voetballers en Christelijke padvinders, dan zal dat te wijten zijn aan dat platte vrijgevochten liberalisme, dat aan het echte liberalisme reeds veel schade heeft gedaan.

2o. Bezorgt men aan vele ouders moeite, daar zij aan den eenen kant niet willen hebben dat hun kinderen den Zondag zullen beschouwen als gewijd aan de sport, en aan den anderen kant hun kinderen ook niet van alles willen afhouden.

3o. Indien het waar is, dat groote sportwedstrijden door het tegenwoordige geslacht als nationale gebeurtenissen worden beschouwd, zal men het groote publiek niet verliezen door ze in de week te doen plaatsvinden. Dit wordt bewezen door de Oranjefeesten, kermissen, vertooningen met vliegmachines en dergelijke volksvermakelijkheden.

Toch is het feit, dat de Zondag de eenige geheel vrije dag is, een niet te onderschatten overmacht, waartegen de ondernemers van sportwedstrijden zouden moeten strijden.

Het probleem van den Zondag ligt grootendeels in den vrijen Zaterdag na 12 uur. Het is daarom wenschelijk, dat algemeen op *alle* scholen in Nederland wordt afgeschaft de vrije Woensdagmiddag, en wordt ingevoerd de vrije Zaterdag.

b. Verder moet het in alle vakvereenigingen heerschende streven naar korter arbeidstijd worden omgezet in een streven naar den vrijen Zaterdag na 12 uur. (Zie het verslag dezer rede in het Alg. Handelsblad, 14 Mei 1913).

worden gekomen, bijv. doordat evenals in Engeland, de Zaterdag voor een deel tot een vrijen dag werd gemaakt, opdat die dag gebruikt zou kunnen worden voor lichaamsoefening, natuurgenot en kunstvermaak. Daardoor zou aan een billijk verlangen naar ontspanning worden voldaan en tegelijk de Zondag in plaats van den sportdag bij uitnemendheid weer een *dag des Heeren* kunnen worden.

Is hiermede uiteengezet, wat in het algemeen de roeping der Overheid ten opzichte van de Zondagsrust is, dan kan ik thans in de tweede plaats de vraag bespreken, die voor de practijk zeker van niet minder belang is, *op welke wijze de gemeente onder de bestaande wetgeving deze roeping vervullen kan.*

Nu heerscht vrij algemeen de opinie, dat de bevoegdheid der gemeente onder de bestaande wetgeving, op dit punt uiterst gering, of laat me liever zeggen nihil is. Het argument, dat men hiervoor aanvoert, is dit: aangezien de Rijkswetgever, door de Zondagswet, deze zaak als Rijksbelang aan zich getrokken en daarvoor algemeene regelen heeft gegeven, mag de gemeente volgens Artikel 150 der Gemeentewet zich niet met deze zaak inlaten. Niet, zoo verzekert men u, omdat men niet met u voor Zondagsrust, vooral in socialen zin, zou willen ijveren, maar alleen omdat de *wet* het niet toelaat, moet men zich tegen elk voorstel dat door u gedaan wordt, om de Zondagsrust door de gemeentelijke Overheid te bevorderen, verzetten. Zelfs trekt men dit zoover door, dat men niet alleen op grond van genoemd artikel den gemeenteraad onbevoegd acht om algemeene bepalingen voor de Zondagsrust te maken, maar men hem zelfs het recht ontzegt, om bij het in gebruik geven van terreinen der gemeente voor sportoefeningen, het vergunnen van publieke optochten op straat,[1]) het verleenen van concessies

[1]) Zie het artikel in de N. R. Ct. Av.bl. 24 Juli 1912 over de „wettigheid" van een dergelijke bepaling door den Rotterdamschen gemeenteraad genomen.

voor den aanleg van trammen[1]) enz., ook maar de minste beperkende conditie of voorwaarde te stellen, waardoor voor de Zondagsrust zou worden gezorgd. De gemeenteraad zou op dit punt niet alleen zijn wetgevende macht geheel hebben ingeboet, maar hij zou door de Zondagswet zoo gebonden wezen, dat hij zelfs de vrije beschikking over zijn eigen terreinen verloren had en geen meester meer zou wezen in zijn eigen huis. Al zulke bepalingen of besluiten zouden „onwettig" wezen en daarom door de Regeering, krachtens Art. 145 der Grondwet, vernietigd moeten worden.

In hoeverre dit illegaliteitsbezwaar juist is, zal ik later bespreken. Hier zij alleen opgemerkt, dat dit bezwaar toch wel ietwat zonderling klinkt van de lippen dergenen, die, zoodra ge op de handhaving en uitvoering van de bepalingen der Zondagswet aandringt, met breed gebaar van verbazing u vragen, of ge dan niet weet, dat deze ongelukkige Zondagswet, het slechtste product onzer wetgeving, met de grondwettige beginselen der scheiding van Staat en Kerk in flagranten strijd is en zoo ze al door de invoering der Grondwet niet *rechtens* vervallen is,[2]) dan toch *feitelijk* haar rechtskracht heeft verloren[3]), doordat noch de Regeering, noch de Justitie meer aan haar de hand houden. En waar deze wet gelukkig reeds lang dood en begraven is, wat u dan bezielt, dit gemummifieerde lijk, dat zoo veilig in den grafkelder lag weggeborgen, weer te voorschijn te halen om te trachten het nieuw leven in te blazen.

---

[1]) De Gemeentestem No. 1678 ontzegt ook in dit opzicht aan de gemeente het recht bepalingen voor Zondagsrust te maken.

[2]) Volgens Mr. G. de Vries, Wetgevende macht enz. 1846 blz. 114 zou de Zondagwet als strijdig met de grondwet van 1840 Art. 189 rechtens vervallen zijn; zie Smit t.a.p. blz. 40.

[3]) Zoo beweerde Mr. de Kanter in de Tijdspiegel October 1897, dat de Zondagswet ten spijt van Art. 5 der Add. Bep. bij de Grondwet facto hare kracht verloren had; zie Patijn t.a.p. blz. 204, die zich hierbij aansluit.

Het komt me voor, dat hier niet alleen de logica zoek is, — want wie de Zondagswet voor een feitelijk geabrogeerde wet houdt, kan toch kwalijk op deze wet zich beroepen om aan den gemeenteraad het recht te betwisten bepalingen voor de Zondagsrust te maken, — maar, wat erger is, dat ook alle zedelijke ernst hier gemist wordt. Voor zoover deze Zondagswet, hoe gebrekkig ze dan zijn moge, de Zondagsrust nog ten goede zou kunnen komen, maakt men haar krachteloos en weigert de Justitie de overtreding dezer wet te vervolgen. Zoo wordt de Zondagswet elken Zondag door heel het land op de meest schaamtelooze wijze geschonden en er is niet één liberaal orgaan, dat tegen deze wetsovertreding protesteert. Eer zou omgekeerd, wanneer een rechter het nog waagde wegens schending dezer wet een vonnis uit te spreken, de liberale pers met verontwaardiging hiertegen opkomen. Maar zoodra een gemeenteraad bepalingen wil maken om voor betere Zondagsrust te zorgen, moet deze door niemand gehandhaafde Zondagswet plotseling dienst doen, om het optreden van zulk een gemeenteraad als „onwettig" te brandmerken en roept de liberale pers zelfs de Regeering te hulp, om zulke „onwettige" besluiten te vernietigen. Zoo moet de Zondagswet, die gegeven werd om de Zondagsrust te bevorderen, juist tegen haar bedoeling in, dienen, om elke poging tot bevordering der Zondagsrust te beletten. En wat dit onheilige spel met de Zondagswet nog stuitender maakt, is dat het voortbestaan dezer wet, wier bestaan en inhoud men zoo scherp veroordeelt en in strijd met de Grondwet acht, [1]) alleen daaraan te wijten is, dat de zedelijke moed bij de liberale regeeringen ontbrak, om deze wet af te schaffen, omdat men vreesde, gelijk de Minister van Justitie in

[1]) De Minister van Justitie Godefroi verklaarde in 1861 in de Tweede Kamer, dat de Zondagswet „strijdig was met de grondwettige instellingen"; toch achtte hij afschaffing „ontijdig", omdat het besef van het verkeerde beginsel der wet nog niet algemeen was doorgedrongen; zie Smit t.a.p. blz. 127.

1858 verklaarde, door die afschaffing aanstoot te geven aan de vrome menschen, die voor viering van den Zondag waren.[1]) Daarom liet men de wet *formeel* bestaan; de schijn was daarmede gered; maar tegelijk zorgde men, dat de wet niet meer zou worden uitgevoerd, zoodat niemand last van haar zou hebben. Het is daarom niet te verwonderen, dat juist de voorstanders der Zondagsrust meermalen den wensch hebben uitgesproken, dat deze Zondagswet hoe eer hoe liever mocht worden ingetrokken. Nut doet ze toch niet, maar wel doet ze veel kwaad. Zelfs al kwam voor deze Zondagswet geen andere in de plaats, dan kwamen we nog in betere conditie. De slagboom zou dan opgeheven zijn, die een doortastende en krachtige actie van den gemeenteraad, om voor Zondagsrust te zorgen, thans belemmert en tegenhoudt.

Toch volgt hieruit niet, dat onder de bestaande wetgeving de gemeenteraad niets, of zoo goed als niets voor de Zondagsrust zou kunnen doen. De Zondagswet moge eenerzijds een blok aan het been wezen, ze geeft toch anderzijds aan de gemeentebesturen ongetwijfeld zekere rechten. En al is door de Rijkswetgeving het terrein, waarop de gemeenteraad arbeiden kan, beperkt, geheel zonder beteekenis is dit terrein daarom zeker niet.

Vooreerst is volgens art. 144, al. 1 der Grondwet aan de gemeentebesturen overgelaten *de regeling en het bestuur van de huishouding der gemeente* en is de gemeenteraad derhalve volkomen bevoegd voor alles wat zijn eigen huishouding aangaat en wat betreft de gemeentelijke diensten en bedrijven de Zondagsrust te handhaven of te bevorderen. Zoo is het gelukkig nog algemeen gewoonte, dat gemeenteraadszittingen

[1]) De Minister van Justitie Boot verklaarde in de Tweede Kamer, dat het staatkundiger was de Zondagswet vooralsnog te laten bestaan, omdat ze reeds zoo oud was en de gemoedelijke overtuiging van velen in den lande raakte; zie Smit t.a.p. blz. 125 en v.v.

niet op Zondag worden gehouden; kunnen tegenwoordig alle gemeente-bureaux, ook die van den Burgerlijken stand op Zondag gesloten blijven en is zelfs de vroegere wettelijke bepaling, die de gemeentebesturen verplichtte de gemeentelijke afkondigingen op Zondag te doen geschieden, thans vervallen. Zoo kan de gemeente ook zorgen, dat degenen, die bij haar in dienst zijn, geen noodeloozen arbeid op Zondag hebben te verrichten; ze kan de gemeente-tolgaarders op Zondag van hun taak ontheffen, [1]) op Zondag geen exercities van de brandweer laten plaatsvinden en het overbodig maken, dat gemeentewegen op Zondag met water besproeid moeten worden door ze op andere wijze stofvrij te maken. [2]) Moeilijker wordt het vraagstuk natuurlijk, waar het gemeentediensten betreft, wier arbeid op Zondag niet geheel stil kan staan, omdat zij noodzakelijk zijn voor de saamleving. Politiebewaking van de stad, toezicht en verzorging van de stadsparken, het gereed houden van het brandweerkorps, enz. zijn ook op Zondag onontbeerlijk. Hetzelfde geldt ten deele ook van de gemeentebedrijven: gas, electriciteit en water behooren tot de noodzakelijke levensbehoeften; ook de telefoondienst kan op Zondag in onze saamleving niet meer gemist worden, terwijl zelfs het tramverkeer in onze groote steden, op Zondag moeilijk geheel kan worden stop gezet. Zelfs heeft men van Christelijke zijde wel het voorstel gedaan op het land des Zondags een aparte kerktram te laten loopen om de menschen, die veraf wonen, en de ouden van dagen naar het kerkgebouw te brengen. Maar al kan de Overheid al deze dingen, die thans tot de „noodzakelijke werken" behooren, niet geheel op Zondag doen stilstaan, ze kan wel zorgen en dit is haar roeping, dat deze arbeid op Zondag zooveel mogelijk beperkt worde en dat in elk geval

[1]) Leon's Rechtspraak, 3e druk, Deel I, Afl. 13, Zondagswet, blz. 26.

[2]) Zie over verschillende middelen, hiertoe aangewend door den Gemeenteraad te Hilversum, De Kampioen van 4 April 1913,

het personeel, voor dezen arbeid noodig, regelmatig een rustdag krijge, en wel liefst een rustdag, die met den Zondag saamvalt, opdat de gelegenheid hun geschonken worde naar de kerk te gaan. In hoeverre dit bijv. bij de gasfabrieken bereikt kan worden door meer gashouders op te richten of door het drie-ploegenstelsel in te voeren, laat ik hier in het midden.[1]) Waar een wil is, is ook een weg te vinden, om den arbeiders ook bij deze noodzakelijke werken een rustdag te verschaffen. En daarop komt het in de eerste plaats aan. De arbeider mag èn wat zijn wekelijksche rust èn wat zijn religieuze belangen betreft, niet het slachtoffer worden van de eischen, die het maatschappelijke leven thans stelt. Met name geldt dit ook voor het personeel, dat bij de tram en bij de telefoon is aangesteld. [2]) Beperking van tram en telefoondienst is evengoed mogelijk als die reeds bij de post en de spoorwegen is ingevoerd. Hoofdzaak is echter, dat de gemeenteraad, desnoods door uitbreiding van het personeel, voor geregelde Zondagsrust zorge. Motief daartoe moge ook het belang van de gemeente zelf wezen. Gunt de gemeenteraad den arbeiders geen Zondagsrust, dan maakt hij het waarnemen van zulke betrekkingen voor Christelijke personen zoo goed als onmogelijk en is hij daardoor zelf oorzaak, dat deze betrekkingen geheel in handen komen van de socialistische arbeiders. Welk een gevaar hierin schuilt bij een eventueele werkstaking, heeft de historie van 1903 wel geleerd.

En evenzeer als de gemeenteraad krachtens Art. 144 der Grondwet bevoegd is, waar hij als werkgever in zijn eigen huishouding

---

[1]) Zoo heeft te Amsterdam de Directeur der gasfabriek een regeling ontworpen, waarbij de arbeiders slechts één Zondag in de drie weken dienst zouden moeten doen; zie de Beukelaar, 19 Juni 1913.

[2]) Te Apeldoorn is de telefoondienst op Zondag beperkt geworden; de Gemeenteraad, nummer van Febr. Maart 1912. Ds. Oskamp stelde in de Beukelaar 5 Juni 1913 voor, dat men voor telefoongesprekken op Zondag extra tarief zou eischen, om onnoodige gesprekken te voorkomen.

optreedt, voor Zondagsrust te zorgen, heeft hij krachtens de hem verleende autonomie daartoe zeker ook het recht, wanneer hij hem toebehoorende terreinen voor bepaalde doeleinden beschikbaar stelt (sportoefeningen, wedstrijden, vliegdemonstraties, enz.), concessies verleent aan bepaalde bedrijven (waterleiding, gas, electriciteit, trams, enz.) of verlof verleent voor het houden van publieke optochten en betoogingen. Het zoogenaamde legale bezwaar, dat de gemeente daardoor in strijd zou komen met Artikel 150 der Gemeentewet — gesteld zelfs dat de interpretatie, die men aan dit artikel in verband met de Zondagswet geeft, juist is, wat ik ontken — schijnt mij toch al te ver gezocht. Men zou op grond van dit Artikel desnoods kunnen beweren, dat de gemeenteraad geen aanvullende bepalingen aan de Zondagswet mag toevoegen, waardoor de *rechten* der burgers beperkt worden, omdat de gemeenteraad daardoor „in een algemeen belang zou treden", maar toch nooit, dat de gemeenteraad bij het afstaan van terreinen, het verleenen van concessies, of het vergunnen van optochten, waarbij van *rechten* der burgers geen sprake is, geen condities of voorwaarden zou mogen stellen. Zelfs zou de gemeenteraad, ware deze opvatting juist, niet eens, wanneer hij publieke werken laat aannemen, in het bestek de bepaling mogen opnemen, dat op Zondag niet gearbeid mag worden. Op geen enkel ander gebied zou men op zulk een wijze de autonomie der gemeenteraden aan banden durven leggen. Al heeft de Rijkswet de vergunning tot drankverkoop geregeld en al zou de gemeenteraad hieraan geen aanvullende bepalingen kunnen toevoegen, toch zal wel niemand zoo dwaas zijn daaruit af te leiden, dat de gemeenteraad, wanneer hij een huis, dat zijn eigendom is, verhuurt, daarbij niet de conditie zou mogen stellen, dat dit huis niet voor een herberg of kroeg mag worden ingericht. Bovendien zou deze opvatting tot de grootste absurditeiten leiden. De gemeenteraad zou wel mogen bepalen, dat optochten op een gewonen dag in de

week niet met muziek of zang mochten plaats hebben of dat gemeenteterreinen op een bepaalden dag in de week niet voor 1 uur gebruikt mochten worden voor voetbalspel, maar hij zou deze bepalingen alleen niet mogen maken omtrent *den Zondag*, op grond dat de Zondagswet van dit alles niet spreekt. Terwijl de Zondagswet juist dienen moet om de „plichtmatige viering van den dag des Heeren te bevorderen", gelijk de aanhef zegt, zou ze precies het omgekeerde effect hebben; ze zou elke poging om de Zondagsrust te bevorderen feitelijk onmogelijk maken. Laat mij ter geruststelling van gemeenteraden, die zulke maatregelen zouden willen nemen, er nog aan toe mogen voegen, dat Gedeputeerde Staten nog nooit dergelijke bepalingen ter vernietiging aan de Kroon hebben voorgedragen, zoodat dit zoogenaamde legale bezwaar alleen in de hoofden van liberale persredacteurs blijkt te bestaan.

In de derde plaats kan de gemeenteraad ook de Zondagsrust bevorderen, in zooverre hij volgens Art. 144 der Grondwet, alinea 2, geroepen is *medewerking* te verleenen *tot de uitvoering der landswetten*. In de Zondagswet wordt deze medewerking van het gemeentelijk bestuur met name geëischt in Art. 1, 4 en 5. Om met het laatste artikel te beginnen, wordt hier door den Rijkswetgever aan de plaatselijke politie opgedragen te zorgen, dat „alle hinderlijke bewegingen en gerucht in de nabijheid der gebouwen tot den eeredienst bestemd en in het algemeen alles wat denzelven zoude kunnen hinderlijk zijn voor te komen of te doen ophouden". De burgemeester als hoofd der plaatselijke politie zal dus instructies hebben te geven, opdat dit artikel worde uitgevoerd en waar de termen van dit artikel zeer vaag gesteld zijn, zal zeker veel afhangen van den goeden wil van den Burgemeester, of deze bepaling strenger of slapper zal worden toegepast. Een politieverordening, dat de fietsers niet op den tijd van den aanvang der godsdienstoefeningen door de kerkgaande menigte mogen rijden is b.v.

volkomen met dit wettelijk voorschrift in overeenstemming. Al wat voor den openbaren eeredienst hinderlijk is, moet worden voorkomen. Meer beperkt is de taak, die in Art. 1 en 4 aan het gemeentelijk bestuur wordt opgedragen, in zooverre hier alleen sprake is van een „vergunning" door dit bestuur te verleenen; in Art. 1 wordt zulk een schriftelijke vergunning vereischt voor het geval op Zondag noodzakelijke openbare arbeid moet verricht worden en in Artikel 4 voor het houden van openbare vermakelijkheden, zooals schouwburgen, publieke danspartijen, concerten en harddraverijen op de Zondagen en algemeene feestdagen, mits niet dan na het volkomen eindigen van alle godsdienstoefeningen. Over de vraag wat in Art. 1 onder openbaren arbeid te verstaan is [1]) en of met de in beide artikelen genoemde „plaatselijke regeering" bedoeld is de gemeenteraad dan wel alleen Burgemeester en Wethouders [2]) behoef ik hier niet uit te weiden. Hoofdzaak is, dat in deze artikelen aan de gemeentelijke overheid wel degelijk de bevoegdheid is toegekend, om mede voor de plichtmatige viering van den Zondag te waken, doordat openbare arbeid op Zondag en publieke vermakelijkheden niet mogen plaats vinden dan met toestemming van het plaatselijk bestuur. Zulk een vergunning wordt dan ook nog altoos, in de practijk meestal aan den Burgemeester gevraagd — en deze heeft dus in elk afzonderlijk

---

[1]) Volgens het laatste arrest van den Hoogen Raad is „arbeid" altijd vermoeiende inspanning der lichaamskrachten of geestvermogens; arrest van 21 Oct. '95 (W. 6724). Als openbare arbeid is volgens de jurisprudentie o.a. verboden het draaien van een molen, het verwerken van hooi, het vegen van de straat in den vroegen morgen. Zie Smit t.a.p. blz. 57 en v.v., en Patijn t.a.p. blz. 202.

[2]) Aangezien de Zondagswet van plaatselijk bestuur spreekt en Art. 1 der Gemeentewet verklaart, dat het bestuur der gemeente bestaat uit den raad, benevens den Burgemeester en Wethouders, zou naar de letter der wet voor elke vergunning een raadsbesluit noodig; in de praktijk neemt men echter in verband met Art. 126 der Gemeentewet genoegen met een toestemming van Burgemeester en Wethouders; zie Smit t.a.p. blz. 78.

geval te beoordeelen, of er reden is om deze vergunning toe te staan of te weigeren; zelfs zal hij dit laatste krachtens Art. 4 moeten doen, wanneer de publieke vermakelijkheden plaats vinden vóór het eindigen van alle godsdienstoefeningen. Intusschen wordt aan laatstgenoemde bepaling in de practijk wel zelden meer de hand gehouden en ook de door de wet geëischte vergunning wordt meestal als een bloote formaliteit beschouwd.

Ongetwijfeld hangt dit laatste saam met de beschouwing, die men van de Zondagswet zelve heeft, en daarom dient hier wel met een enkel woord op deze quaestie te worden ingegaan. De Zondagswet, zoo zegt men, is verouderd, past niet meer bij de tegenwoordige omstandigheden, is in strijd met de Grondwet, wordt door de justitie nauwelijks meer gehandhaafd, en waarom zal een burgemeester dan beproeven, aan deze wet nog de hand te houden? Toen in 1897 de burgemeester van Haarlem hiertoe een poging gewaagd heeft, is zelfs van Regeeringswege hem terstond verzocht daarmede op te houden.

Nu denk ik er niet aan, het voor de bestaande Zondagswet als een volmaakte proeve van wetgeving op te nemen; Groen van Prinsterer heeft deze wet scherp genoeg gecritiseerd en de bezwaren, die ik zelf tegen haar heb, zal ik aan het slot van mijn betoog uiteen zetten. Maar dit alles neemt niet weg, dat de Zondagswet rechtens nog altoos bestaat [1]) en de gemeentelijke overheid daarom wel degelijk verplicht is, haar uit te voeren. Een abrogatio legis door non usus kent onze wetgeving niet; in de additioneele bepalingen, Art. II (3), staat uitdrukkelijk, dat „alle op het oogenblik van de afkondiging van de verandering in de Grondwet verbindende wetten — dus ook de Zondagswet van 1815 — worden gehandhaafd, totdat zij achtereenvolgens door andere worden vervangen." Dat de Zondagswet met de Grondwet in strijd zou wezen, ontken ik, maar zelfs indien dit

[1]) Mr. I. L. C. van Essen, De Zondagswet en hare jurisprudentie, die hiervan verschillende bewijzen geeft aan arresten van den Hoogen Raad enz. ontleend.

zoo ware, heeft alleen de Regeering het recht door intrekking der wet haar van kracht te berooven. De Hooge Raad heeft bij zijn arresten de rechtsgeldigheid der Zondagswet nog steeds aangenomen[1]) en met name de verplichting gehandhaafd, dat voor openbaren arbeid op Zondag vergunning der plaatselijke regeering noodig is.[2]) Dat de Regeering in 1897 — het waren de Ministers van Houten en van der Kaay, die dit deden, — den Burgemeester van Haarlem verzocht heeft de toepassing der Zondagswet achterwege te laten, gold dan ook niet de vergunning in Art. 1 en 4 voorgeschreven, maar raakte alleen de opdracht, door dezen Burgemeester aan de politie gegeven, om procesverbaal te doen opmaken tegen overtreders der Zondagswet, wat, naar Mr. Patijn opmerkt, te Haarlem niet de taak van den burgemeester, maar van den hulpofficier van justitie was.[3]) Ook het feit, dat de justitie de Zondagswet niet of nauwelijks meer handhaaft, doordat ze bijna nooit procesverbaal meer laat opmaken, wegens overtreding van de Zondagswet, bewijst niet, dat de Zondagswet niet meer van kracht is, en ontheft zeker de gemeentelijke overheid niet van haar verplichting om, voorzoover dit aan haar staat, de bepalingen der Zondagswet uit te voeren. Zelfs indien de justitie openbaren arbeid op Zondag en publieke vermakelijkheden, waarvoor de Burgemeester geen vergunning had verleend, niet meer straffen zou — wat nog zeer twijfelachtig is[4]) — dan zou dit voor den Burgemeester toch geen reden mogen wezen, om deze vergunning maar in alle gevallen te verleenen. De opvatting, die de Justitie van de Zondagswet hebben wil, is haar zaak, maar de gemeentelijke overheid mag de ver-

---

[1]) Zie deze arresten vermeld bij Smit t.a.p. blz. 40 en v.v.

[2]) Zie ook deze arresten vermeld bij Smit t.a.p. blz. 76 en v.v.

[3]) Patijn t.a.p. blz. 204 en v.v.

[4]) Nog bij een arrest van den Hoogen Raad van 20 Maart 1911 (W. 9164) werd het geven van een danspartij in een herberg zonder vergunning van den burgemeester strafbaar geacht.

vulling van haar plicht niet van de opvatting der Justitie afhankelijk maken. Bovendien, ook al zou de weigering der vergunning practisch geen effect sorteeren, ze zou toch als *publiek getuigenis* kunnen dienst doen, omdat daardoor de bedoelde daad als *onwettig* zou worden gebrandmerkt. Er mag dan ook wel op worden gewezen, hoe nog niet zoo lang geleden in „Het Volk", een scherpe critiek werd uitgeoefend op den Burgemeester van Rotterdam, die van de hem in Art. 1 der Zondagswet verleende bevoegdheid om publieken arbeid in de havens van Rotterdam niet te vergunnen, geen gebruik maakte. „Er is thans maar één drager van het gezag", schreef „Het Volk", „die dezen Zondagsarbeid beperken kan en dat is de Burgemeester. Maar hij *doet* het nooit." [1]) Zoodra het om den socialen rustdag van den arbeider gaat, wil men dus wel degelijk van de „oude" Zondagswet nog gebruik maken en weet men zeer goed, dat de Burgemeester de macht heeft om den Zondagsarbeid te beperken. Zou men van Christelijke zijde, dan niet met evenveel recht mogen eischen, dat de Burgemeester of het Dagelijksch Bestuur vergunning weigerde voor publieke vermakelijkheden op Zondag? Het doel van de Zondagswet is toch niet in de eerste plaats geweest om den arbeider rust te verschaffen, maar om het religieus karakter van den Zondag te handhaven.

In de laatste plaats dient nog onderzocht, in hoeverre de gemeentebesturen ter bevordering van de Zondagsrust gebruik kunnen maken van de hun eveneens bij art. 144 der Grondwet en art. 135 der Gemeentewet geschonken bevoegdheid, om zelfstandige verordeningen te maken, voor zoover ze dit in het belang der gemeente noodig achten. Nu is deze bevoegdheid zeker niet onbeperkt; Artikel 145 der Grondwet bepaalt, dat deze verordeningen niet strijdig mogen wezen met de wet of het algemeen belang, terwijl de Gemeentewet in Artikel 150 nog een schrede verder gaat en den gemeentebesturen

---

[1]) Het Volk, 28 October 1913.

ook verbiedt te treden in het geen van algemeen Rijks- of provinciaal belang is. Het is op grond vooral van laatstgenoemde bepaling in de Gemeentewet, dat men beweert, dat de gemeentebesturen van de bevoegdheid bij Art. 144 G.W. hun geschonken casu quo geen gebruik kunnen maken, omdat de Regeering door de Zondagswet de plichtmatige viering van den Zondag als een rijksbelang aan zich getrokken heeft; dit zou ook daaruit blijken, dat de uitgesproken bedoeling dezer wet was, om aan de verschillende plaatselijke verorderingen in zake de Zondagsrust een einde te maken en een uniforme regeling voor heel het land in het leven te roepen. [1]) Intusschen wordt dit standpunt zeker niet door alle juristen gedeeld, [2]) Wel staat natuurlijk vast, dat de gemeentebesturen geen bepalingen inzake de Zondagsrust mogen maken, die met de Zondagswet in strijd zijn en dus bijv. niet veroorloven mogen, wat de Zondagswet verbiedt[3]) en evenmin verbieden mogen, wat de Zondagswet uitdrukkelijk veroorlooft, [4]) maar over de vraag, of ze geen aanvullende of uitbreidende bepalingen bij de Zondagswet mogen maken gaan de meeningen uiteen. De Hooge Raad heeft tot dusver, zoover hij geroepen werd over de wettigheid van zulke bepalingen

[1]) Smit t.a.p. blz. 32.

[2]) Mr. H. P. van Karnebeek, Nieuwe Bijdragen v. Rechtsgel. en Wetgev. 1857, blz. 35 heeft vooral de bevoegdheid van de gemeente om de Zondagswet aan te vullen, bestreden. Patijn t.a.p. blz. 201 oordeelt, dat „men over het algemeen kan aannemen dat nadere suppletoire regeling bij plaatselijke verordening niet geacht wordt in strijd met de Zondagswet te zijn". Zie voorts een zeer belangrijk artikel over dit onderwerp in „de Gemeenteraad" van October en November 1911, waar Mr. B. de Gaay Fortman de vraag behandelt, in hoeverre gemeenteraden bevoegd zijn verordeningen over Zondagsrust te maken.

[3]) Zoo werd een bepaling van een gemeente, dat het sluiten van de herbergen op Zondag alleen gold van October tot Mei gecasseerd als in strijd met Artikel 3 der Zondagswet.

[4]) Zoo zou het bijv. ongeoorloofd wezen te verbieden, dat geringe eetwaren op Zondag mochten verkocht worden, omdat Art. 2 der Zondagswet dit uitdrukkelijk toelaat.

een uitspraak te doen, steeds het recht der gemeentebesturen om zulke suppletoire bepalingen te maken erkend. [1]) Ook de Regeering nam in de eerste helft der voorgaande eeuw een zeer ruim standpunt in,[2]) maar later is ze onder den invloed van de toen opgekomen juridische theorieën op haar gedragslijn teruggekomen en heeft ze meermalen zulke verordeningen vernietigd, niet in geval ze met de Zondagswet in strijd waren, maar alleen op grond, dat de gemeente geen verordeningen mag maken omtrent onderwerpen, waarin de Zondagswet voorziet. [3]) Ook de Gemeentestem, een zeer invloedrijk orgaan in quaesties van gemeentelijk recht, heeft jaren lang dit standpunt verdedigd; aanvulling van de bij de Zondagswet gegeven voorschriften is volgens haar ongeoorloofd; had de wetgever daartoe aan de gemeentebesturen de bevoegdheid willen verleenen, dan had hij dit in de wet uitdrukkelijk moeten verklaren. [4]) Over deze zuiver juridische quaestie een oordeel uit te spreken, zou mij als leek niet voegen. Uitgemaakt is de zaak zeker niet. De Hooge Raad heeft in zijn arrest terecht er zich op beroepen, dat in het slot van de

---

[1]) Zoo in zijn arrest van 17 Juli 1871; zie voorts andere arresten bij Leon's Rechtspraak Deel I, Afl. 13 Zondagswet, blz. 45, bij Van Essen, De Zondagswet, blz. 38 en vv. en in het aangehaalde artikel van Mr. B. de Gaay Fortman.

[2]) Toen de gemeentewet tot stand kwam, rees de vraag of in verband met Art. 150 dezer wet een gemeente wel het recht had het verbod van Art. 3 der Zondagswet (het sluiten der herbergen gedurende de godsdienstoefening) tot den geheelen Zondag uit te strekken. Na onderzoek door den Raad van State volgde een Koninklijke beslissing, dat het aan de gemeentebesturen vrij stond onderwerpen tot hunne bevoegheid behoorende, maar reeds door den algemeenen wetgever geregeld, bij plaatselijke verordening nader suppletoir te regelen (Zie Smit t.a.p. blz. 105). Ik mag er wel aan toevoegen, dat thans een gemeentebestuur zulk een besluit niet meer zou mogen nemen, omdat de vergunningswet dit uitdrukkelijk verbiedt.

[3]) Zoo in verschillende Koninklijke Besluiten van 1876, 1885 e.a.; zie Leon's Rechtspraak, Deel I, Afl. 13 Zondagswet. blz. 46 en bij Van Essen, De Zondagswet, blz. 35 en vv.

[4]) Gemeentestem No. 907, 928. 1067, 1909, 2096 enz.

Zondagswet niet verklaard wordt, dat alle plaatselijke regelingen door deze wet werden afgeschaft, maar alleen die *met deze wet niet overeenkwamen,* zoodat dezulken, die wel met de wet overeenkwamen, gehandhaafd bleven.[1]) Hieruit heeft de Hooge Raad afgeleid, dat de Zondagswet het maken van zulke plaatselijke regelingen dus niet verbood, mits deze maar niet met de Zondagswet in strijd waren. Wat men hiertegen aangevoerd heeft, dat de Zondagswet alleen spreekt van *bestaande* plaatselijke regelingen en niet van die, welke *in de toekomst zouden gemaakt worden,* schijnt mij een juridische spitsvondigheid. Ook in de Wet op de kerkgenootschappen is alleen sprake van de destijds bestaande kerkgenootschappen, terwijl er toch wel geen twijfel over bestaan kan, dat de bedoeling van den Wetgever was de bepalingen dezer Wet ook voor die kerkgenootschappen te doen gelden, die in de toekomst opgericht zouden worden. Intusschen kan de Hooge Raad wel beslissen, of zulk een bepaling door de gemeenteraden inzake de Zondagsrust gemaakt, met de wet al of niet in strijd is, maar deze rechterlijke uitspraak ontneemt aan de Regeering de macht niet, om zulk een bepaling te vernietigen; art. 145 G.W. verklaart toch, dat de macht van de Kroon in dit opzicht „onbeperkt" is.[2]) Het zal dus altoos

[1]) Arrest van 17 Juli 1871.

[2]) Dit recht der Regeering is dan ook steeds door den Hoogen Raad erkend geworden. Volgens hem heeft de Regeering te beslissen over de vraag, of een plaatselijke verordening al dan niet treedt „in hetgeen van algemeen Rijksbelang is" (art. 150 en 153 gem. wet), terwijl de Hooge Raad slechts heeft uit te maken, of zulk een verordening al dan niet met eenige wet in strijd is, in welk laatste geval zij natuurlijk van rechtswege ophoudt van kracht te zijn (arresten van 17 Juli 1871, 22 Febr. 1904, 5 Febr. 1912 en 30 Juni 1913) Maar al heeft de Hooge Raad door deze beide quaesties scherp te onderscheiden den schijn willen vermijden van zich in te laten met wat tot de uitsluitende bevoegdheid der Regeering behoort, toch is er feitelijk wel degelijk een conflict tusschen de rechtsbeschouwing van de Regeering en van den Hoogen Raad. Wanneer de Regeering zulke plaatselijke verordeningen vernietigde, omdat zij in het algemeen Rijksbelang treden, dan gaf de Regeering

afhangen van het standpunt door de Regeering ingenomen, of zulk een bepaling gehandhaafd of vernietigd zal worden. Eenparig is de gedragslijn der Regeering daarbij, ook in den jongsten tijd, niet geweest; meer dan een bepaling, die een ampliatie van de Zondagswet was, bleef gehandhaafd. [1]) Er is dus geen reden voor een gemeenteraad om, wanneer hij zulke bepalingen maken wil, door het verwijt van liberale persorganen, dat hij daardoor aan „onwettige" handelingen zich schuldig maakt, zich te laten weerhouden. De constante jurisprudentie van den Hoogen Raad geeft in elk geval hem het zedelijk recht om dit verwijt kalm langs zich heen te laten glijden en voorts dient te worden afgewacht, of de Kroon van haar bevoegdheid tot vernietiging gebruik zal maken. Uitvoerig hier aan te geven, welke bepalingen door verschillende gemeenteraden zijn gemaakt om de Zondagswet aan te vullen en welke daarvan als in strijd met de Zondagswet zijn vernietigd geworden, zou te veel plaatsruimte vorderen. Ik mag daarvoor wel verwijzen naar de voorbeelden, die in verschillende handboeken te vinden zijn. [2]) Slechts één voorbeeld zij ter illustratie hier aangevoerd, n.l. de bepaling door den gemeenteraad van Nieuwer-Amstel vast-

---

als grond voor dit laatste alleen aan, dat de Rijkswetgever deze materie in de Zondagswet geregeld heeft en de gemeentebesturen daarom niet bevoegd zijn, deze wet aan te vullen. De Hooge Raad daarentegen verklaarde, dat „bij de Zondagswet de regeling van de Zondagen enz. niet uitsluitend aan den Rijkswetgever werd voorbehouden, vermits de wet ook plaatselijke reglementen nevens zich bestaanbaar acht" (arrest van 17 Juli 1871), door welke beslissing het standpunt van de Regeering dus voor onjuist werd verklaard.

[1]) Zoo werden de beide verordeningen, die de gemeenteraad van Rotterdam in 1912 maakte omtrent het luidkeels venten van eetwaren op straat en omtrent het houden van publieke optochten met zang of muziek, gehandhaafd. En toen de Gedeputeerde Staten van Zeeland bij den Minister aandrongen om een besluit van den gemeenteraad van Zaamslag, waarbij bepaald werd, dat tapperijen op Zondag van 9—11 en 2—4 uur moesten gesloten zijn, te casseeren, heeft de Minister dit geweigerd; zie de Gemeenteraad van Jan.-Febr. 1913.

[2]) Zie bijv. Leon's Rechtspraak Deel I, Afl. 13 Zondagswet, blz. 26 en v.v.

gesteld, waarbij het luidkeels venten des Zondags verboden werd. Deze bepaling, hoewel ze ongetwijfeld een ampliatie van de Zondagswet was, is door de Regeering niet vernietigd; ook door den Hoogen Raad is haar wettigheid erkend.[1])

Maar al kan de gemeente onder de bestaande wetgeving dus wel iets en zelfs meer dan men gewoonlijk aanneemt, tot bevordering der Zondagsrust doen, zooals uit de gegeven voorbeelden blijkt, toch wil ik daarmede allerminst zeggen, dat men met de bestaande wetgeving tevreden zou moeten wezen, of alleen zijn kracht zou moeten zoeken in betere handhaving der Zondagswet. Dat men van Christelijke zijde, zoolang men geen betere wet heeft, aandringt om althans van de rechten, die de Zondagswet geeft, gebruik te maken keur ik daarom niet af, mits men de oogen maar niet sluite voor de ernstige gebreken, die de Zondagswet aankleven. Groen van Prinsterer heeft reeds in 1840 op deze gebreken gewezen en al gelden zijn bezwaren in de eerste plaats de uitvoering aan de Zondagswet gegeven, ze raken toch ook de Zondagswet zelf. In zijn Bijdrage tot herziening der Grondwet in Nederland verklaarde Groen reeds: „Geen uiterlijkheden verlangen wij, niet om wegens ontheiliging van den Zondag, den hongerigen werkman, die voor het huisgezin brood zoekt, te straffen, terwijl ondanks den geest der bestaande wet, ik zeg niet, elke vermakelijkheid vergund, maar somtijds elke uitspatting der zedeloosheid toegelaten wordt; neen wij verlangen iets meer". [2]) En in zijn Parlementair fragment in 1863 herhaalt hij nog eens zijn aanklacht: „Gelijk ze (de Zondagswet) thans, óf al, óf niet ten uitvoer gelegd wordt, is ze maar al te dikwerf oorzaak van onbillijkheid of van spotternij. Bovendien, door te streven naar hetgeen thans niet mogelijk is, belet ze het tot stand komen eener verordening, die meer

[1]) Arrest van 12 Maart 1888 (W, 5532).

[2]) Groen van Prinsterer, Verspreide Geschriften 1859, blz. 201.

doeltreffend zijn zou." [1]) Wie de jurisprudentie op de Zondagswet nagaat, zal daarin den treffendsten commentaar op deze woorden van Groen vinden. Het was erger dan onbillijk, het was stuitend onrecht, dat allerlei publieke vermakelijkheden, trots de Zondagswet werden toegelaten en daarentegen strafvervolgingen werden ingesteld wegens zoo lichte overtredingen, als bijv. dat een arme man, die om aan de kost te komen, heel de week voor een ander arbeiden moest, op tweeden Paaschdag zijn eigen stukje land, waarin hij voor zich en zijn gezin wat aardappelen pootte, bewerkt had, [2]) of omdat een zoon op Zondag wat gras had afgemaaid, als voedsel voor een kalf, dat bij zijn vader op stal stond. [3]) Dat de goedhartige rechter den aangeklaagde in zulke gevallen vrijsprak of hem geen hooger boete oplei dan de som van vijf centen pleit voor des rechters goed hart, maar het maakte de handhaving der wet tevens tot een bespotting. Wanneer de rechter voorts had uit te maken, of een vischpartijtje op Zondag [4]) en het te drogen hangen van een ketting over de leuning van een brug, [5]) als overtreding der wet was te beschouwen, dan leidde dit tot een casuistiek als van de Joodsche Rabbijnen, die twistten over de vraag, of men ongedierte op Sabbath dooden mocht en daarbij tot de haarfijne onderscheiding kwamen, dat men wel zittend, maar geen springend ongedierte mocht dooden, omdat men op dit laatste jacht moest maken. Ook is de bepaling, dat geen publieke arbeid (waaronder de jurisprudentie ook veldarbeid verstaat) op Zondag verricht mag worden, zelfs niet bij plotseling opgekomen noodzakelijkheid, zonder dat daartoe verlof van de plaatselijke regeering verkregen is, een in de practijk onmogelijk te handhaven

---

[1]) Parlementair fragment, 1863, blz. 102.
[2]) Smit t.a.p. blz. 63
[3]) Smit t.a.p. blz. 59.
[4]) Smit t.a.p. blz. 60.
[5]) Smit t.a.p. blz. 65.

eisch. Wanneer een boer bij een plotselinge overstrooming van zijn land, zijn hooi moet binnen halen, kan hij niet vooraf naar Burgemeester en Wethouders gaan, om daarvoor vergunning te vragen en toch heeft de rechter ook in zulke gevallen een veroordeelend vonnis moeten uitspreken.[1])

Toch zijn deze grieven tegen de Zondagswet, die wellicht door een betere redactie waren te verhelpen, nog de ernstigste niet. Zwaarder weegt, dat de Zondagswet, die alleen bedoelt de plichtmatige viering van den Zondag te bevorderen, het geheele sociale vraagstuk van den rustdag voor den arbeider rusten laat. Wel zijn in enkele latere sociale wetten, zoo bijv. in de Arbeidswet, Art. 7, enkele bepalingen opgenomen, om het doen verrichten van arbeid op Zondag door jonge arbeiders en vrouwen in fabrieken en werkplaatsen te verbieden, maar voor den rustdag van den arbeider als zoodanig is niet gezorgd. Waar bijna alle beschaafde volken thans een uitgebreide sociale Zondagswetgeving bezitten, is Nederland in dit opzicht nog altoos schromelijk ten achter. Het schijnt mij dan ook een zeer ernstige fout, dat, waar de elkaar opvolgende Ministeries in zoo menig opzicht hebben getoond, voor de sociale belangen der arbeiders te ijveren, en met het oog daarop zeer belangrijke wetten hebben ingediend, voor de Zondagsrust der arbeiders tot dusver nog zoo goed als niets is gedaan. Men zorgt voor staatspensioen voor de ouden van dagen en ziekteverzekering voor kranke arbeiders; men wil den nachtarbeid van de bakkers verbieden en men sluit de winkels om 9 uur 's avonds, opdat de bedienden rust zouden hebben, maar van een krachtige actie in het parlement om tot meerdere rust op Zondag voor den arbeider te komen, hoort men niet. Het is daarom meer dan tijd, dat men van Christelijke zijde bij de sociale wetgeving vooral dit punt op den voorgrond stelle,

---

[1]) Smit t.a.p. blz. 62.

opdat het socialisme strak ons niet voorga en daardoor nog meer het hart der arbeiders ons ontstele.

Indien zulk een nieuwe Zondagswetgeving tot stand komt, die dan ook den rustdag van den arbeider heeft te verzekeren, zal daarbij vooral moeten gezorgd worden, dat de fout van onze Zondagswet worde vermeden, die een uniforme regeling van dit vraagstuk voor heel het land bedoelde. Volkomen terecht heeft Mr. Patijn, niet in zijn dissertatie over de Zondagswetgeving, maar in de rede, die hij op het tweede congres voor Zondagsrust hield, er voor gepleit, dat de wetgever wel algemeene regelen zou geven voor de nijverheid en de bedrijven, die om eenheid van regeling vragen, maar voorts de regeling van *al wat plaatselijk de Zondagsrust bevorderen kan, aan de gemeenteraden zou overlaten.* Met name zou dit moeten geschieden ten opzichte van den kleinhandel en winkelverkoop, de nijverheid, voorzoover die gericht is op voorziening in plaatselijke behoeften (bakkers, slagers enz.), alle openbare vermakelijkheden en alle plaatselijke verkeersmiddelen. Dit alles toch, merkte Mr. Patijn terecht op, raakt geen *landsbelang*, maar een *gemeentebelang* en behoort daarom door den gemeenteraad zelf te worden geregeld, volgens het beginsel van de autonomie der gemeente, wat haar eigen huishouding betreft, in Art. 144 der Grondwet uitgesproken.[1])

Het moge waar zijn, dat met een ietwat welwillende interpretatie van de slotalinea onzer Zondagswet, reeds thans de mogelijkheid niet geheel is afgesneden voor de gemeenteraden om suppletoire bepalingen te maken, waardoor de Zondagsrust wordt bevorderd, maar de gemeenteraad hangt daarbij altoos af van het bon plaisir der Regeering, die de onbeperkte macht heeft om zulk een bepaling te vernietigen; hij stuit daarbij op het verzet der volksopinie, die meent, dat de Zondagswet verouderd is; loopt kans bij de handhaving dier bepalingen de

[1]) Hand. van het Tweede Nationale Congres voor Zondagsrust blz. 40 en v.v. Zondagsrust en Wetgeving door Mr. J. A. N. Patijn.

medewerking der justitie te moeten missen en wordt bovendien door de liberale pers dan nog gesignaleerd als zich schuldig te maken aan „onwettige handelingen". Van een flinke en doortastende gemeentelijke regeling om de Zondagsrust te bevordere kan daarom onder deze Zondagswet wel geen sprake zijn; wat men hier en daar deed, bleef dan ook stukwerk.

Wat bij onze toekomstige Zondagswetgeving daarom voor alle dingen noodig is, is dat de wetgever niet alleen de banden slake, waardoor de gemeenteraden thans gebonden zijn, maar ook uitdrukkelijk uitspreke, dat de plaatselijke regeling van de Zondagsrust taak der gemeenteraden is. In de dagen onzer Republiek had elk gewest, elke stad en elk dorp zijn eigen plakkaten en keuren tegen de Sabbathsprophanatiën en in deze oude keuren en plakkaten ligt een schat van politieke wijsheid verscholen. Dat de centraliseerende geest, die in 1815 den toon aangaf, al deze plaatselijke regelingen feitelijk afschafte en door een uniforme Zondagswet voor heel het Rijk verving, is juist de oorzaak van al de ellende geweest, waarmee we sinds hebben getobd. Men kan er de justitie dan ook geen verwijt van maken, dat ze een wet, die, door haar uniforme karakter zoo onbillijk werkte, niet meer handhaafde. Zoo is de Zondagswet, de oorzaak geworden, dat van een handhaving van de Zondagsrust door de Overheid zoo goed als niets terecht kwam. Het is daarom meer dan tijd, dat de Regeering, nu deze wet straks een eeuw zal bestaan hebben, haar eindelijk afschaffe en aan de gemeenten hare vrijheid hergeve, die ter onzaliger ure haar ontnomen is.

Daardoor zal — ik weerhoud me noode van het schoone betoog door Mr. Patijn op het tweede Congres voor Zondagsrust gehouden, hier geheel over te nemen — een echt „Nederlandsche gedachte" weer tot haar recht kunnen komen. Van oudsher was, zoo zegt Mr. Patijn terecht, in ons staatsrecht *de gemeente* punt van uitgang. Wanneer hij zich daarvoor

beroept op uitspraken van den Graaf van Hogendorp en van Thorbecke dan mag ik er aan toevoegen, dat niet minder van antirevolutionnaire zijde steeds voor de autonomie der gemeenten is opgekomen. Het is waarlijk geen onverschillige zaak, ook niet voor de ontwikkeling van ons volksleven, of het plaatselijk zelfbestuur in ons staatsrecht gehandhaafd blijft en nog beter tot ontwikkeling komt dan wel gaandeweg verdrongen wordt door een alles naar zich toetrekkende bureaucratie. Al was het alleen maar om deze reden, dat niemand, ook geen gemeentebestuur, met opgewektheid een regeling uitvoert, die van hooger hand hem is opgelegd en waarbij hij zelf met beide handen gebonden is.

Maar ook in het belang van de Zondagsrust zelf is het van het grootste gewicht, dat deze autonomie der gemeentebesturen weer erkend worde en de rijkswetgever, voorzoover dit mogelijk is, de regeling van dit onderwerp aan hen overlate. Vooreerst zal daardoor veel beter rekening kunnen worden gehouden met de plaatselijke toestanden en behoeften. In een visschersdorp doen zich geheel andere vraagstukken ten opzichte der Zondagsrust voor dan in een dorp, dat van den landbouw leeft; in een groote stad met handel en industrie geheel andere dan in een stil dorpje in den achterhoek. Een rijkswetgeving, die met al deze verschillen rekening zou houden, zou in een oneindig aantal artikelen verloopen en toch niet in alle vraagstukken kunnen voorzien. In de tweede plaats biedt een plaatselijke regeling — ook daarop wees Mr. Patijn terecht — het groote voordeel boven een rijkswet, dat ze veel gemakkelijker voor verandering vatbaar is en daarom veel lichter kan uitgebreid worden naarmate de voorstanders der Zondagsrust talrijker worden en de voordeelen van een wekelijkschen rustdag meer algemeen worden ingezien. Terwijl eindelijk zulk een plaatselijke regeling op veel minder tegenstand bij de bevolking zal stuiten, omdat de gemeenteraad in veel nauwer contact met de bevolking staat dan de Rijksregeering,

en daarom ook veel beter kan beoordeelen wat aan de wenschen en behoeften der bevolking voldoet.

Eerst zoo zal de gemeentelijke overheid ten volle in staat wezen de roeping te vervullen, die ten opzichte van den Sabbath van Godswege op haar rust, en zal ze den zegen van de Zondagsrust weer aan haar burgers kunnen verzekeren. Moge de tijd, dat de Rijkswetgever haar deze autonomie verleent, daarom niet te lang op zich laten wachten. Ook wat de Sabbathsordinantie aangaat, geldt toch het wijze woord van den ouden Spreukendichter: dat gerechtigheid een volk verhoogt maar de zonde een schandvlek der natiën is.

adviezen van deze autoriteit, zal de leiding van dit sociaal orgaan aan kracht en beteekenis winnen.

Vervolgens wat de medewerkers aangaat. Het is den Heeren Diepenhorst en Talma gelukt een aantal alleszins bevoegde medewerkers te verkrijgen. Daarvan kunnen thans reeds genoemd worden:

Mr. A. Anema — Dr. H. Bavinck — Dr. E. J. Beumer — Mr. G. H. B. van den Boom — Mr. H. Bijleveld Jr. — H. Diemer — Dr. W. A. van Es — Anth. Folmer — Mr. P. S. Gerbrandy — C. Gerretson — Mr. J. W. Goedbloed — Mr. Dr. H. H. A. van Gybland Oosterhoff — H. C. Hogerzeil — Dr. P. A. Klap — H. Koffyberg — Dr. J. Lammerts van Bueren — Mr. L. Lietaert Peerbolte — Jhr. J. L. A. Martens van Sevenhoven — Dr. J. C. de Moor — P. J. Nahuysen — Joh. A. Nederbragt — G. D. A. Oskamp — Mr. J. de Riemer — Mr. V. H. Rutgers. Mr. A. J. van Schelven — J. J. Schuilenburg — Mr. G. Seret — C. Smeenk. Dr. J. R. Slotemaker de Bruine — J. R. Snoeck Henkemans — Dr. J. Th. de Visser — P. van Vliet Jr. — J. E. Vonkenberg — Mr. S. de Vries Czn. Mr. T. de Vries — G. W. C. Vunderink — Mr. J. J. de Waal Malefijt. P. Wielenga — Mr. J. A. de Wilde.

En eindelijk met betrekking tot den inhoud. Inderdaad zal de inhoud alleszins belangrijk wezen.

Dat rijke verscheidenheid niet zal ontbreken, wordt duidelijk, als men acht slaat op het plan, dat de Redactie heeft gevormd.

In elk nummer zullen enkele uitvoerige artikelen worden opgenomen en daarbij zal getracht worden om zoowel aan de *practische sociale problemen* als aan de *wetenschappelijke economische vraagstukken* aandacht te schenken.

In de rubriek: *Sociaal allerlei* zal een reeks kleine stukjes en

opmerkingen het wetenswaardige in binnen- en buitenland in aangenamen vorm verhalen.

Van hetgeen omtrent de *sociale* wetgeving in de *Staten-Generaal* is verhandeld, wordt een geregelde klapper bijgehouden.

Vooral op den inhoud der vele buitenlandsche economische *tijdschriften* zal met nauwlettendheid worden acht gegeven. Geregeld wordt een revue geboden van hetgeen hier vermeldenswaardig is.

Geen middel wordt onbeproefd gelaten om zooveel mogelijk materiaal te verschaffen, dat hun wien de maatschappelijke verwikkelingen onzer dagen ter harte gaan, groot nut kan verschaffen.

Voor de *vakbeweging*, voor de *arbeidswetgeving*, en ook meer bijzonder voor de *sociale verzekering*, voor *armenzorg* treden vaste medewerkers op, die zich op gezette tijden doen hooren.

Voegt daaraan nog toe, dat de gang der *buitenlandsche christelijke sociale actie* door beproefde hand zal worden geschetst en beseft zal worden dat steun aan deze belangrijke periodiek niet achterwege mag blijven.

CHRISTENDOM EN MAATSCHAPPIJ

zal vanaf April verschijnen in folio formaat, den 1sten en 15den van elke maand in nummers van 8 tot 16 bladzijden druks. De abonnementsprijs is, behalve voor vakvereenigingen, werkliedenvereenigingen, enz., *f* 3.60 per jaar. De abonnementen zijn bindend voor een geheelen jaargang.

Het eerste nummer wordt op aanvrage ter kennismaking toegezonden.